

חזה סמואל - קרמיקאית

חוה סמואל - קרמיקאית

עורכת - נורה כוכבי

אגודת אמני קרמיקה בישראל
בשיתוף עם בצלאל, אקדמיה לאמנות ועיצוב ירושלים
תשמ"ה 1985

האקסיומ - לאנשים חזק

האקסיומ - לאנשים חזק

האקסיומ - לאנשים חזק
האקסיומ - לאנשים חזק
האקסיומ - לאנשים חזק

סודר צולם והודפס בסדנת הדפוס בבצלאל
עיצוב דניאל מורגנשטרן

ה ת ו כ ן

פתח דבר

תולדות חיים

"נוסטלגיה", בבוא הזכרונות פאולה אהרונסון

זכרונות מעבודתי עם חוה סמואל בראשון לציון מירה ליבס

מתוך היומן חוה סמואל

חוה סמואל - הציור כבסיס נורה כוכבי

תהליכי העבודה חוה סמואל

רשימת צילומים

THE BOARD OF
DIRECTORS

REPORT

ON THE

ANNUAL STATEMENT

FOR THE YEAR

1911

AND THE

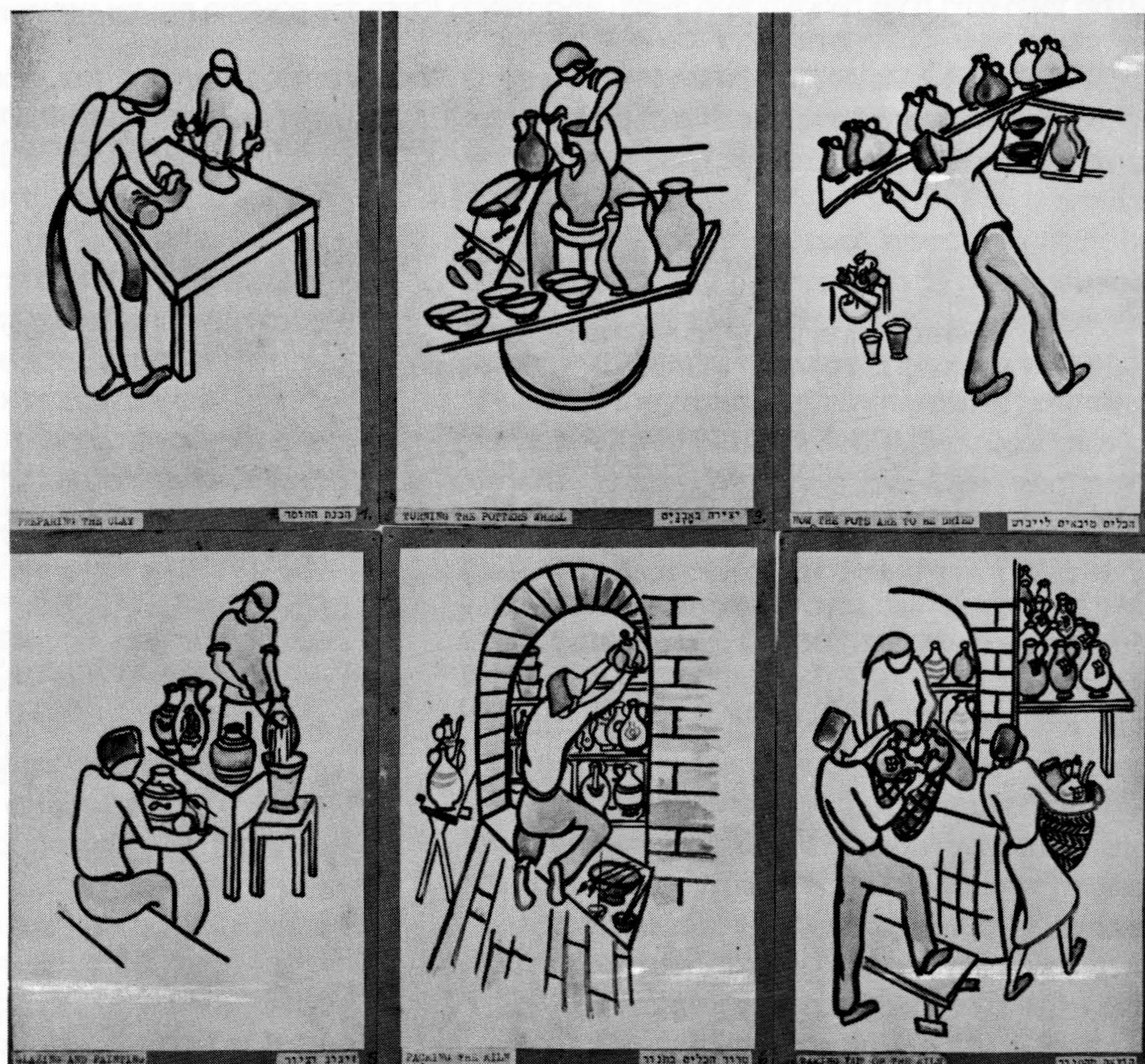
FINANCIAL

STATEMENT

1911

פתח דבר

חוה סמואל הגיעה לגבורות. עבודתה בארץ במשך למעלה מחמישים שנה חובקת תחומים שונים: ציור, פיסול, קדרות. תבליטי הקיר שלה מעטרים מבני צבור ומבנים פרטיים, הכלים שלה - שמשו כשגרירים של מדינת ישראל בתערוכות שונות בעולם¹. בית המלאכה "כד וספלי" בראשון לציון הווה דוגמא ליצירה חלוצית של יש מאין². ההתמדה, למרות התנאים הקשים, למרות המחסור בחומרים וציוד מתאימים, היא הוכחה שדחף היצירה כשהוא אמיתי וחזק, מנצח בכל תנאי. פרקים מהשנים הראשונות מובאים על ידי חברותיה למקצוע פאולה אהרונסון ומירה ליבס, שעבדו עימה בימים הקשים ההם. פכים קצרים מתוך יומנים שנהלה חוה בקביעות משלימים את התמונה. החוברת מוקדשת בעיקרה ליצירה עצמה, שאינה זקוקה לפרשנויות סבוכות ומדברת ישירות אל עינינו. מאחר ואין קרמיקה ללא טכנולוגיה, אין 'מה' ללא 'איך', נאותה חוה לפרסם אחדים מתהליכי עבודתה³. פרק זה הוא קצר ולאקונוי, ובכך מאפיין מאד את אישיותה האמנותית המבוססת על העין, היד, ומה שמאחוריהם, ומתרחקת מאפקטים חיצוניים.

איורים לתהליכי עבודה ביצירת כלי חרס. (נלוה לאחת התערוכות הראשונות בירושלים)

הערות:

- 1) על הכרת הממסד האמנותי בחוה כבר בשנים מוקדמות למדי אנו למדים מתוך מכתבו של מרדכי נרקיס, מנהל בית הנכאות הלאומי בצלאל דאז, ב-20.4.1952: "ראשית ברכותי לך על הפרס שקבלת מטעם ויצו בעד עבודתך, שאני עוקב אחריה זה שנים בהתפעלות למרצץ ולהישגך. את מניחה יסוד בארץ למעשה חשוב אשר רק בעתיד יוכלו רבים להעריכו... צר לי מאד להודיע לך שבשעת סדור התערוכה נשברה ביד - זו הפעם הראשונה שקורה לי באופן אישי דבר שכזה לאחר עבודה של שלושים ושנים שנה, וזה מחמת התרגזות ברגע האחרון, שלא היה לנו לא עץ ולא זכוכית לסדור הארונות - צלחת מספר 13... סלחי לי - אך זהו אסון!"
- 2) עד כמה היתה עבודתה חלוצית ונעשתה בסביבה שלא הבינה דבר באמנותה, יעידו האיורים שהכינה חוה לאחת מתערוכותיה הראשונות. כדי לקרב את קהל המבקרים לעבודת הקדרות, הסבירה בציורים את תהליך העבודה, שלב אחרי שלב, מלישת החומר ועד להוצאת הכלים מהתנור.
- 3) חוה נענתה אך בקושי רב לבקשה לכתוב מאמר טכנולוגי על עבודתה, וזאת לא משום שסברה שאין לה סודות כלל. "אין לי מה לאמר בתחום זה, כל ילד יודע את הגלזורות האלה ואת הטכניקה של העבודה... מה זה כבר מעניין..." באותה גישה עצמה נתקלו מארגני אחת ההשתלמויות "עטור על כלים". כשפנו אל חוה ותגובתה היתה: "מה יש לי ללמד!". לאחר הפצרות מרובות נתרצתה, ומי שזכה להיות נוכח בהדגמותיה זכה בחוויה נדירה.

תולדות חיים

- 1904 - נולדה באסן, גרמניה, לאב ששמש כרב הקהילה במשך ארבעים שנה ולאם ציירת. במשפחה היו עוד שני אחים ואחות, שנים מהם עסקו באמנות. האח הנס (יוחנן) נגן עוגב וקומפוזיטור, והאחות אדית, פסלת שהתפרסמה בעיקר בעיצוב בובות. למדה ציור וגרפיקה בבית ספר לאמנות שמושית פולקונגשולה, אסן.
- 1921-3 1923 עבדה בכפר האמנים וופסוודה בהדרכתו של האמן אופהוף, שהיה בעל הוצאת ספרים. בעת שהותה שם התגוררה בחדר ששמש קודם את פאולה מודרסון בייקר, ושבו נותרו אחדים מציוריה. בכפר האמנים התודעה חוה לרעיונות הבאוהוס, לפיהם יש לראות אמנות שמושית כחלק בלתי נפרד מאמנות כוללת. בשלב זה החליטה ללמוד קרמיקה.
- 1924-6 למדה קדרות ופסול בבית המלאכה מרגרטנהוזה שעל יד מוזיאון פולקואנג באסן. בתי המלאכה שעל יד המוזיאון נהנו מתמיכה כספית עירונית שאפשרה עבודה חפשית מלחצים כלכליים. חווה חלקה זמנה בין עבודה לצדו של הפסל והקרמיקאי וויל למרט לבין ציור.
- 1924-9 השתתפה ביצירת עבודות ארכיטקטוניות גדולות לגנים ומבנים ציבוריים לצדו של וויל למרט.
- 1930-31 למדה טכנולוגיה קרמית בבית ספר לאמנות שמושית בשטוטגרט. עבדה במפעל קרמיקה בעיר המלך, שם עסקה בזגוג, ציור, העמסת תנורים.
- 1932 עלתה ארצה ופתחה בירושלים סטודיו ראשון לקרמיקה בישוב החדש, עם המהנדס י. רייך.
- 1934 יסדה יחד עם פאולה אהרונסון את בית המלאכה "כד וספל" בראשון לציון. במשך הזמן הצטרפה מירה ליבס ולזמן מה הדסה אופנבך.
- 1948-78 בית המלאכה "כד וספל" עבר לרשותה הבלעדית של חוה. במשך כל השנים עסקה בקדרות, פסול קטן, קרמיקה ארכיטקטונית, ציור וגרפיקה.
- 1979 נאלצה לסגור את בית המלאכה בראשון לציון ועברה להתגורר ולעבוד ברמת גן.

תערוכות יחיד

מבחר תערוכות קבוצתיות

1932	גלריה ציון (פופר), ירושלים.	1925	מוזיאון פולקואנג, אסן, גרמניה.
1932	מוזיאון בצלאל, ירושלים.	1936-69	אגודת הציירים והפסלים בישראל.
1934	גלריה פולורמכר, תל-אביב.	1940	מוזיאון תל-אביב, (קבוצה של שלשה ציירים).
1940	בית נכט, רחובות.	1948	קרן אמריקה-ישראל, ארה"ב.
1944	גלריה שלוסר, ירושלים.	1951	גלריה בן-אורי, לונדון.
1952	בית העם, ראשון לציון.	1956	גלריה נורה, ירושלים.
1955	בית צבי, רמת גן (בשתוף עם אדית סמואל).	1967-9	תערוכות אקורל, אגודת הציירים והפסלים, תל-אביב.
1957	טרקלין אמנות, חיפה.	1968	תערוכת פיסול, אגודת הציירים והפסלים, תל-אביב.
1960	גלריה 97, תל-אביב.	1969	מוזיאון עירוני, חולון.
1967	מוזיאון הארץ, תל-אביב.	1970	קרמיקה 70, מוזיאון תל-אביב.
1969	בית מניה ביאליק, תל-אביב (בשתוף עם אדית סמואל).	1979	קרמיקה מישראל, ברלין.
1976	גלריה יוגנהיים, בולר גרמניה.	1980	קרמיקה מישראל, מינכן.
1978	בית העם, ראשון לציון.	1983	עבודות על נייר, בית האמנים, תל-אביב.
1979	גלריה יפו העתיקה, יפו.		
1981	בית יד לבנים, ראשון לציון.		
1984	בית תרבות, אפיקים.		

פרסים

1946	פרס ראשון לאמנות שמושית, בצלאל.
1949	פרס ראשון ושני, תערוכת עיצוב בצלאל.
1952	פרס ויצ"ו לאשה.

עבודות ארכיטקטוניות במקומות ציבוריים

1924-5	תבליטים לעציצי גן גדולים בתערוכת פרחים, אסן.
1927	השתתפה בבניית פסל קיר "אמא אדמה" של וויל למרט, על בנין קרמטוריום באסן.
1940	פסלים בבריכת דגים, מועדון עולי גרמניה, ראשון לציון.
1948	תבליטי המזלות, קולנוע קסם, תל-אביב.
1954	קיר קרמי, בית התרבות ע"ש גורדון, רחובות.
1956	קיר קרמי, בנק לאומי, רחובות.
1959	כיורים לנטילת ידיים, בית כנסת, אסן.
1965	קיר קרמי, בית העם, מושב סתריה.
1973	קיר קרמי בכניסה למרתפי היקב, ראשון לציון.

נוסטלגיה - בבוא הזכרונות

פאולה אהרונסון

ממתי מכירה אני את חוה?

לראשונה קבלתי ממנה מכתב לבורג גיביכנשטיין (הלה), שם למדתי. את שמי וכתובתי השיגה חוה דרך ארגון החלוץ בו היינו שתינו חברות. היא כתבה שהיא קרמיקאית, עובדת באסון וברצונה לעלות לארץ. מאז נשארנו בקשר. ב-1932 התקימה המכביה הראשונה בתל-אביב. אני הוזמנתי על ידי אחי לטיול בארץ וחווה ניצלה את ההזדמנות להגיע ארצה בקבוצה מאורגנת.

קבענו פגישה ונפגשנו בירושלים באחת המסעדות הקטנות של תנובה.

זו היתה הפגישה הראשונה בינינו. דברנו ודברנו, מצאנו שפה משותפת והחלטנו לעבוד ביחד בארץ לאחר סיום לימודי בגרמניה. אני חזרתי לשם וחווה נשארה בארץ. היא התקשרה עם המהנדס רייך, קרמיקאי חובב שהבין מעט בבניית תנורים. הם עבדו בבית מלאכה קטן בחצר של "אליאנס" ברחוב יפו בירושלים.

חוה יצרה את פסליה הקטנים, הנחמדים: יהודים עם שטריימלך, ערבים עם כפיות מזדקרות כמו צריחים של מסגד, חמורים, גמלים, דמויות מהשוק, תימניות. בקיצור עולם ומלואו מתוך הסביבה שהשפיעה עליה. פרנסה? זה סיפור עגום. למרות שהצליחה למכור יצירותיה היא חיה בדוחק.

עם עליית היטלר לשלטון נאלצתי לעזוב את בית הספר לפני בחינות הגמר שלי, ביום החרם הידוע לשמצה כהתחלת הרדיפות נגד היהודים. מיד נסעתי אל הורי, שגרו כבר מספר שנים בשטוקהולם, בנסיון להשלים לימודי. התאפשר לי לעבוד כמתנדבת במחלקת הגבס בבית חרושת אקבי באופסלה.

ביוני 1933 עליתי ארצה והצטרפתי לבית המלאכה של חוה בד בבד עם עזיבתו של מר רייך. הכל היה פרימיטיבי. מים לא היו, סחבנו מים ממרחק של עשרים עד שלושים מטר, מבור מי גשמים בחצר, בפחי נפט ריקים. התנור עבד על סולר. קומפרסור לא היה ובמקומו השתמשנו בלחץ אדי מים שהורתחו על גבי פרימוס גדול. בקושי הגענו לחום של 900°C - 960°C . החומר בו השתמשה חוה לא התאים לי לעבודת אבניים (התמחותי העיקרית). על פי עצת המחלקה הגאולוגית של הסוכנות (מר תשבתי) חפשנו חומר בסביבות הר-טוב. העברנו שקי חומר, אותם מלאנו בעזרת ערבי, ברכבת לירושלים. התחלתי לעבוד בהתלהבות ולמלא את התנור. העניינים התנהלו יפה... עד לשריפה הראשונה. הכל התפוצץ. האכזבה הראשונה... החומר היה ברובו סיד, עם מעט חומר פלסטי. לאחר מכן התחלנו לעבוד עם חומר מוצא אותו הביאו הערבים מבית איכסא.

קשה היה להשאר בבית המלאכה בגמר שריפה, היה מחניק וחם. ברחנו משם ואת הזמן ניצלנו לטיול במסלול קבוע לכוון העיר העתיקה דרך רח' יפו. זכור לי שיום אחד, עם גמר השריפה, בעברנו על יד חנות הספרים של מר פופר, הוא עמד בפתח, מחכה לנו וצועק לעברנו: "חזרו מיד לבית המלאכה, טלפנו אלי שיש אצלכם שריפה!" רצנו כמטורפות וראינו עשן סמיך מתמר דרך החלון. התברר שברב חכמתנו השארנו מוטע

מודעת פרסומת לבית המלאכה בירושלים, 1933

גדול על התנור שהתחיל להתלקח. כמו בכל הסיפורים הסוף היה טוב והצלנו את המצב. זו אחת הדוגמאות לירושלים הקטנה. כולם ידעו שדרכנו עוברת את חנותו של מר פופר וידעו מיד לאן להתקשר.

לפעמים אהבנו לצאת בבוקר לפני העבודה לעיר העתיקה. חוה ציירה ואני הסתובבתי בין הדוכנים הצבעוניים. נהנתי ולמרות שהוזהרנו לא להרחיק לכת עד שער שכס, לא קרה דבר. היה זה ב-1933 - לפני המאורעות.

גרנו יחד בחדר, ברחוב הנביאים, בבית יפהפה עם חצר פנימית, סגורה בחומת אבן, אצל משפחת בן-דור. היה קיץ חם ונהגנו להשאיר את הדלת פתוחה. לילה אחד התעוררנו, הירח האיר את החדר, ובפתח עמדה איילה נחמדה שהביטה בנו בסקרנות. איזה יופי! תמונה אותה אני זוכרת עד היום. גברת בן-דור גדלה איילות בחצר ביתה...

בינתיים רקמנו תוכניות וחלמנו חלומות. מה היה החלום? - לפני מונחת תוכנית שחברנו במשך לילות ארוכים. רצינו לאגד מספר בתי מלאכה לאמנות, לקואופרטיב, ליצירת סגנון ישראלי למלאכת מחשבת. המטרה: יצירת קשר בין הארץ ויהודי התפוצות בשטח האמנות. לא פחות ולא יותר! למספר אנשים קסם הרעיון:

וולפרט הצורף - שיצר כלים ותשמישי קדושה.

וריס - שיצר כלים ותכשיטים מכסף וזהב (שניהם עבדו בירושלים ולאחר מכן ירדו לארה"ב).

אדית סמואל - אחותה של חוה, אז עדיין בברלין, רצתה להצטרף וליצור את בובותיה הנהדרות.

חוה ואני - קרמיקה.

רודי בעלי - עם בית הדפוס האמנותי שלו.

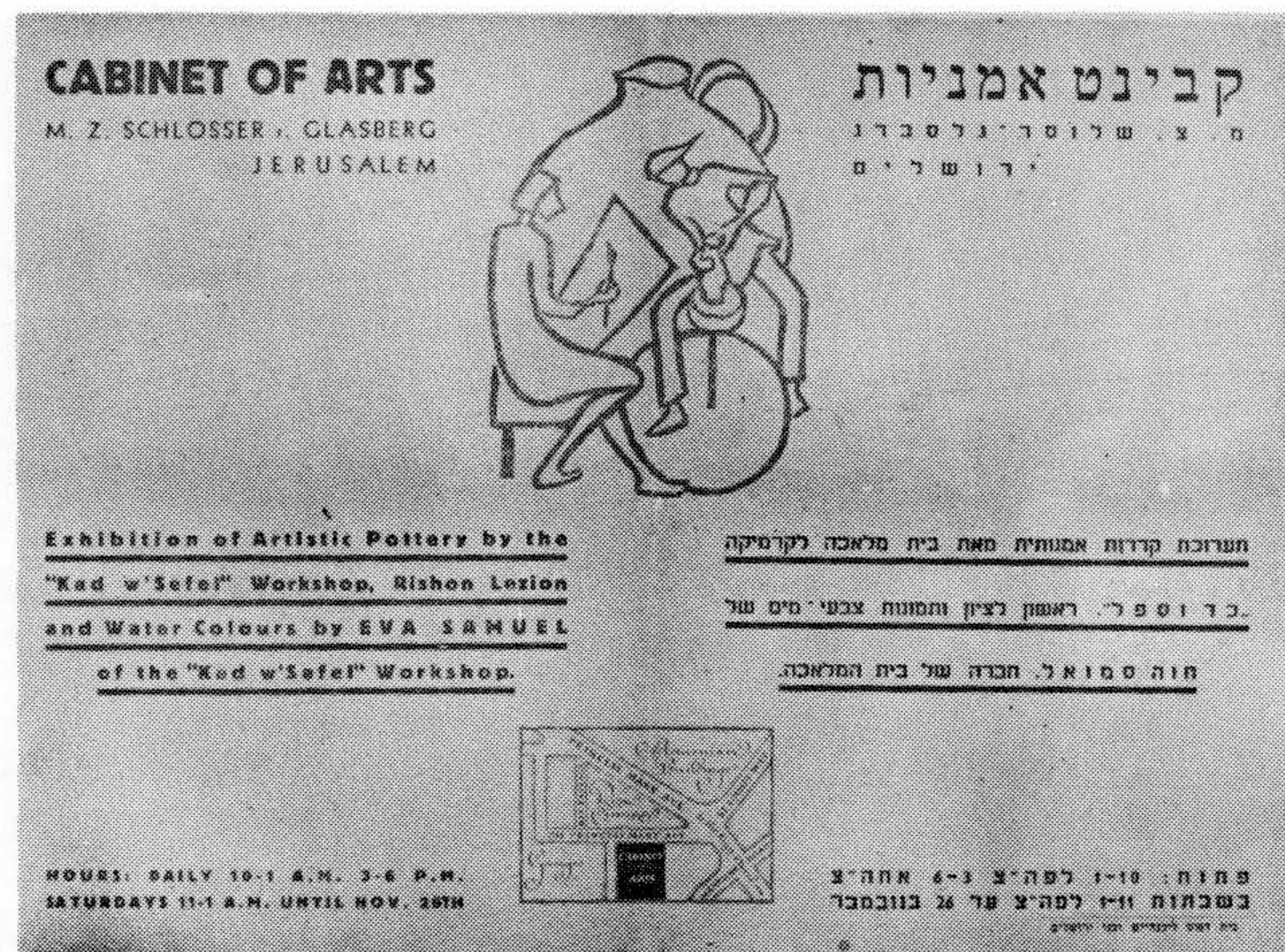
אריק גלס, אז עדיין בגרמניה, ציר, צלם, גרפיקאי, מורה מוסמך לאמנות, שהיה בקשר מכתבים הדוק עמנו ורצה להצטרף (אבי ממציא העוזי).

אמי ונחמיה גינצבורג, חברים מהתנועה בגרמניה, רצו להצטרף כחקלאים.

חברנו יחד תוכנית מפורטת. בדקנו את התקציב שעמד לרשותנו מול ההוצאות הכלליות שנדרשו. בתחילה רצינו לעבור לאחד

שרפנו בין 1000°C - 1060°C , עם קונוסים. פירומטר לא היה אז. באחת השריפות טעינו ובמקום קונוס 03 הכנסנו קונוס 3. שרפנו ושרפנו והקונוס לא התכוף, אך הברזלים סביב דלת הלבנים התחילו להתכוף והאש הפכה לבנה! אחרי שעות רבות הפסקנו. את הטעות גילינו לאחר פתיחת התנור. למטה הכל נמס לחביתות. באמצע היו כמה כלים יפהפיים! החלטנו להרויח מהענין: מירה ליבס, שהצטרפה אלינו בינתיים כ- תלמידה, קשרה אותנו עם ורנר סינטור בירושלים, שהסכים לפתוח בפנינו את ביתו היפה ברחביה, שם ערכנו את התערוכה הראשונה, שהצליחה מאוד. מכרנו כמעט הכל וקבלנו הזמנות נוספות, למרות המחירים הגבוהים. ובכן... לא היו רק אכזבות. את בני בכורי ילדתי בד בבד עם הקמת בית המלאכה ובית הדפוס של בעלי. תקופה מלאה ענין אך קשה. היינו צעירים, חזקים ואופטימיים.

התקשרנו עם קדר ערבי שלמד אצל שנלר בירושלים קדרות, ובהזדמנות זו גם גרמנית. הוא בא אלינו יום מיו והחליף אותי בתקופת הלידה וההנקה. התפתחו בינינו קשרי ידידות. האוירה בארץ בין ערבים ליהודים התחילה להתחמם, והוא ספר לנו על כל הפגנה שעמדה להתקיים ביפו. כך היינו מעודכנים במה שעומד לקרות. המאורעות היו בפתח. המאורעות וסבות משפחתיות אלצוני לעבור לתל-אביב. ב- 1937 ניתקתי עצמי לכמה שנים מהקרמיקה. "בגדתי בחוה". במשך כל שנות עבודתי וידידותי עם חוה התפעלתי לא רק מכשרונה העשיר, אלא גם מההתמדה, החריצות, הענוה וצורת החיים הספרטנית שלה. איש לא חי אז חיים מתוקים כמו היום... אך בכל זאת... חוה נשארה נאמנה בכל התנאים לתכונות האלה, בעצם, עד היום הזה.

מודעת פרסומת לתערוכה בגלריה שלוסר, ירושלים, 1944

הקבוצים הקימים. נהלנו מו"מ עם הנהלת הקיבוצים עין חרוד ויגור. רצו אותנו ואת הציוד שלנו, אך לא הבטיחו לנו שנעבוד במקצוע הספציפי של כל אחד. כך התנפץ הרעיון. לאחר מכן הגשנו את התוכנית לאנשי הסוכנות, ד"ר רופין, מר שטרן וגיאורג לנדאואר, שהציעו לנו חלקת אדמה במפרץ חיפה. הם דחו ודחו את ההחלטה ולבסוף לא אשרו את התוכנית. האכזבה היתה גדולה.

בשלב זה עברה חוה אל חבריה באפיקים, שם עבדה במכבסה. כשביקרנו אותה - מצאנוה עומדת בצריף עלוב, בחום אימים, שעות רבות ביום, מכבסת בעזרת קרש כביסה, בהתמדה ובחריצות, מבלי להתלונן, כדרכה תמיד.

בינתיים התחתנתי. בעלי הקים בית דפוס בתל-אביב ואני חפשתי מקום מתאים לבית מלאכה בסביבה. מצאנו אדם בראשון לציון, בעל קרקעות, בעל בית וקבלן, שהיה מוכן לבנות לנו את בית המלאכה לפי תוכניותינו, עבור שכר דירה חודשי של ארבע לירות. (היו זמנים!) השגנו רשיון ממשדד הבריאות והתחלנו לבנות את בית המלאכה יחד עם דירות למגורים, בבתיים דו משפחתיים.

חוה עברה אלינו. (היום היא מספרת שלא עשתה זאת ברצון. למרות העבודה הקשה היא מאוד אהבה את הכנרת, על ידה שכנה אפיקים בנקודתה הראשונה).

התחלנו לרהט. סחבנו קרשים למדפים ולאובניים, אך תנור לא היה. המליצו לנו על מהנדס שבנה תנור קרמיקה עבור גבי פרסיץ (בעלת דפוס "אמנות"). אני השקעתי כמעט את כל הכסף, שנתן לי אבא לעליה, בתנור הארור הזה. הוא לא פעל. המבער לא היה במקום הנכון. המופל כמעט נמס מרב חום, אך החום לא נשאר בתנור ויצא ישר דרך הארובה הגדולה. הארובה היתה סימן ההיכר של בית המלאכה "כד וספל". בזמן השריפה יצא ממנה עשן שחור סמיך. עד היום אינני מבינה איך השכנים לא התלוננו. שוב התיעצנו עד שמצאנו מומחה. הפעם מומחה אמיתי. מהנדס יצור של בית חרושת לזכוכית בראשון, יוצא צ'כיה. הוא הרכיב לנו שני מבערים בצד התנור וקומפרסור ללחץ ופיזור הסולר. חוה חזקה את המופל ובנתה כמעט את כל התנור מחדש. התנור התחיל לשרוף לנו מוצרים!

זכרונות מעבודתי עם חוה סמואל בראשון לציון

מירה ליבס

ביום בו עלה היטלר לשלטון בגרמניה גמרתי את בית הספר התיכון בברלין. למחרת נסעתי לארץ ישראל. תיכננתי את הנסיעה הזאת כבר קודם, לפני שידעתי על נצחון הנאצים. התחנכתי בבית ציוני ושתי אחיותי כבר גרו בארץ. לפי התוכנית המקורית רציתי רק לבקרן ולחזור לגרמניה ללמוד מקצוע. אחרי שקרה מה שקרה, כמובן כבר לא חשבתי עוד לחזור. נשארתי בארץ והתלבטתי מה לעשות. חקלאות היתה צו השעה, אך אחרי כמה חודשים אומללים במשק הפועלות ראיתי שזה לא בשבילי.

אגב כך שמעתי על שתי נשים צעירות מגרמניה שעמדו לפתוח בית מלאכה לקרמיקה בראשון לציון והיו מעונינות לקבל תלמידה. הרבה לא ידעתי על קרמיקה. כילדה נלקחתי לביקור אצל הדויג גרוסמן שהיתה מדריכה בתנועת הנוער הציוני אליה השתייכתי אף אני. מאוד התלהבתי מהמקצוע "החדש" הזה. ידעתי שאין לי כשרון אמנותי, אך אהבתי דברים יפים וקסם לי לעבוד בידי. החלטתי להציע שרותי לגבירות האלה.

בינתיים הגיעו הורי ארצה. אבי עיקם את האף כששמע על תוכניותי. הוא העריך מקצועות אינטלקטואלים בלבד. לדבריו, אצלם ברוסיה, האיש המטומטם ביותר היה יושב במבואות הכפר ועוסק בקדרות. למרות התנגדותו של אבי הלכתי לדבר עם פאולה בתל-אביב. היא קבלה אותי בסבר פנים יפות והסכימה מיד לצרפני. את חוה פגשתי באפיקים. היא היתה עצורה ורצינית וקצת פחדתי מפניה. חשבתי שלא יהיה קל להסתדר איתה אך מהר מאד הסתבר לי שטעיתי. דוקא במובן האנושי המפגש היה מוצלח ביותר. שנה אחרי בואי התקבלה עוד תלמידה: הדסה אופנברגר גם היא השתלבה היטב בחברתנו והפכה לקדירת טובה. כעבור שנים עבדה אתי בבית מלאכתי בירושלים, עד יום מותה.

עבדנו קשה מאד. משבע בבוקר עד מאוחר בערב. ולפעמים כל הלילה כאשר דלק התנור. בית המלאכה היה פרמיטיבי ביותר. שום דבר לא דפק.

החומר היה רע והכנתו קשה מאד. היינו בחפזים תמידיים אחרי חומר חדש. השתמשנו ב'חומר מוצא', וזה לא סיפק אותנו. הפכתי לשרת החוץ של בית המלאכה. נסעתי הרבה וקשרתי קשרים עם אנשים רבים כדי להשיג חומר. בהתחלת החפזים נסעתי עם חבר, דובר ערבית, לכפר בית-איכסא, הקרוב למוצא. כשנכנסנו לכפר צעקו הנשים לילדים: הכנסו מהר הביתה באו היהודים לשחוט אתכם. היה זה ב-1934. חוויה שלא אשכח לעולם.

בחפזי פגשתי קבלן שעבד בקפריסין וסיפר שיש שם חומר טוב. הוא הביא לנו דוגמאות לפי בקשתנו. עבדנו איתו, עשינו כלים זיגגנו בכל מיני זיגוגים, אך הכל יצא ירוק. החומר היה מלא נחשת.

בירושלים היתה נגריה גדולה של האחים כהן. האח הבכור, מנחם כהן, היה ידידו הטוב של המלך עבדאלה ועשה את הרהיטים לארמונו. הוא נהג לנסוע כל שבוע לרבת עמון, וסיפר

על החומר שראה שם. הוא הביא לנו דוגמאות די טובות, אך בגלל קשיי ההובלה לא השתמשנו בו לבסוף.

יום בהיר אחד ביקר אצלנו איש מכפר ויתקין והביא עמו דוגמאות של חומר משם. כנראה חפרו תעלה בכפר ומצאו את החומר הזה. בדקנו אותו, כלומר עבדנו איתו (לא היתה כל אפשרות אחרת לבדיקות אז) והסתבר שהחומר משביע רצון. היזמנו כמות יותר גדולה. בוקר אחד הגיעה משאית עם נהג ערבי, עמוסה בחומר, וכמובן לא בשקים. נבהלנו מהכמות הגדולה ולא ידענו איך ואיפה לאחסנו. הערבי פתח את דופן המטען וכל התוכן נשפך לפני דלת בית המלאכה. אחר כך ראינו שהדבר הזה היה גם שונה ממה שהזמנו. פשוט הביאו לנו קצת אדמה מכפר ויתקין, כנראה השכבה שמעל לחומר. זה היה סוף הקיץ. עם הגשם הראשון הפכה כל הערימה שלפני בית המלאכה לבוץ עמוק. חודשים שקענו בבוץ ובקושי יכולנו להכנס. סרבנו כמובן לשלם עבור הבוץ ונקלענו לסכסוך ממושך עם ה'ספק'. אך הוא היה עקשן גדול ולבסוף בכל זאת הצליח להפוך את הבוץ לכסף. בירושלים קיבל אישור מרופא שלבוץ שלו תכונות רפואיות!

התנור לרב לא פעל כשורה. כסף לא היה זמן רב לאהיו רווחים. קרו כל האסונות שיכולים לקרות לקדרים. המטרה היתה ליצור כלים פשוטים, פונקציונאליים ויפים, וזאת גם כדי לחנך את טעמו של הקהל שהיה אז למטה מכל ביקורת. הצורות היו בדרך כלל בהשפעת ה-'באוהאוס', שפאולה למדה בו, וה- עיטורים-הציורים הפשוטים והמקסימיים של חוה.

חוה עבדה בשקדנות ומסירות בתנאים הקשים ביותר. אף פעם לא היו לה מצבי רוח בולטים. אינני זוכרת שהרימה עלי את קולה או שרבנו אי פעם, למרות שבעבודה לא תמיד הצטינתי. בסך הכל עבדתי בערך חמש שנים במחיצתה. הזמן הזה העניק לי לא רק מקצוע שאני מאד אוהבת, אלא גם ידידות של יותר מחמישים שנה שהעשירה את חיי באופן ניכר.

חוה לא סללה כבישים ולא יבשה ביצות. בכל זאת היא חלוצה אמיתית בענף הקרמיקה בארץ.

"בתוך התנור", בראשון לציון, 1939. (דף מתוך לוח שנה)

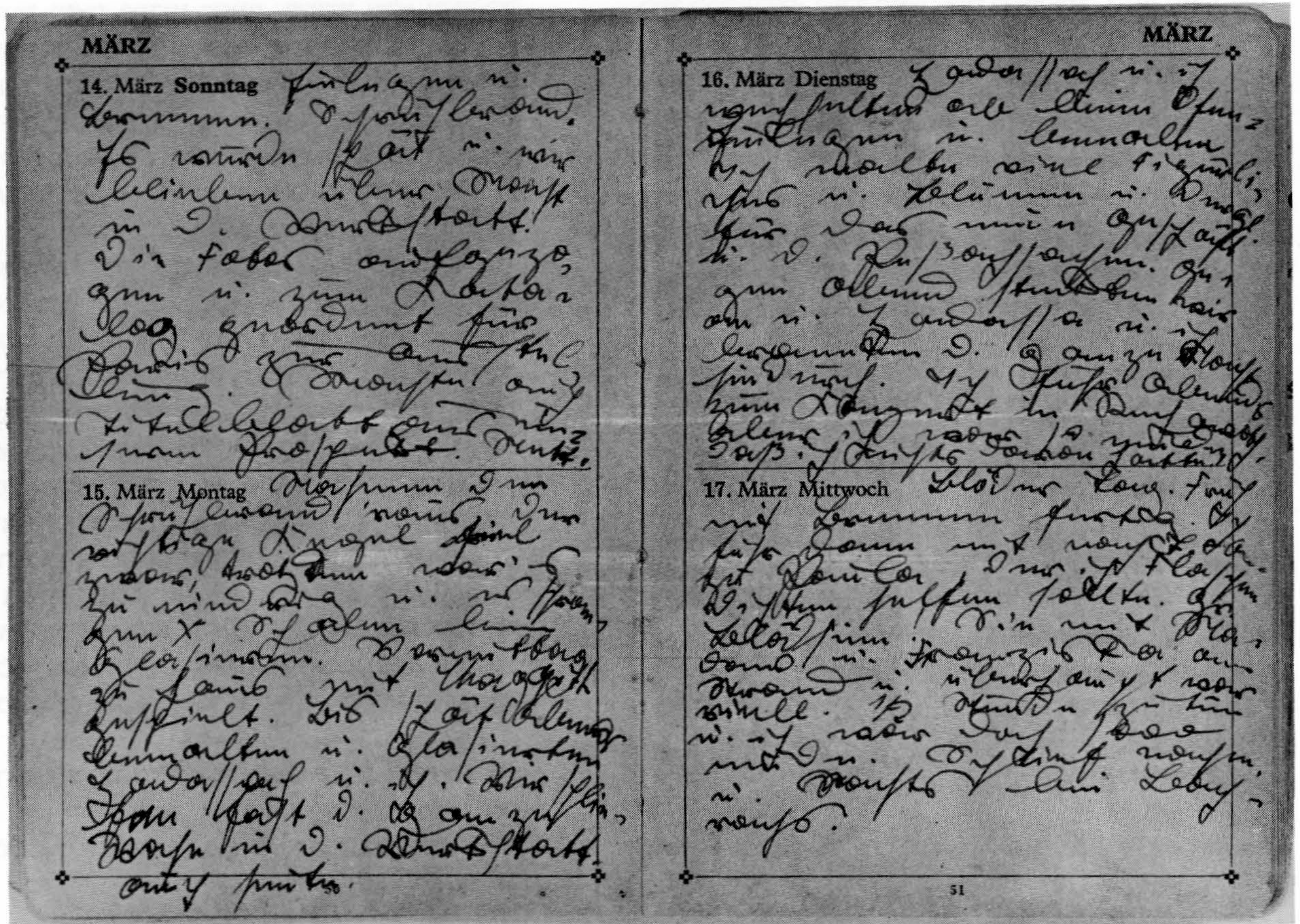
מתוך היומן

חנה סמואל*

13.2.38 הוצאנו את הבקבוקים מן התנור. הזמנת "יצהר":
בקבוקים למי ירדן. הם אומרים שלוקחים באמת
מי ירדן. נו, אולי. קוראת פליביה.
14.2.38 הבקבוקים לא מספיק שוים בגלל הבדלי
הטמפרטורה בתנור. בוחרים המתאימים. התחלתי
פיגורות לשחמט. תיקונים בתנור - מוציאה את
הפיח, יוצאת שחורה. אחרי הצהרים בתל-אביב
לכל מיני קניות.
15.2.38 אורזים את הבקבוקים. עבודה בפיגורות שח.
16.2.38 גומרת את הפיגורות (שח). מירה ואני ממלאות את
התנור. לומדת ערבית, שעור. אורחים לערב.
18.2.38 פותחים את התנור. בוחרים דברים לשריפה שניה.
הולכים לראות את פריחת השקדים. כביסה אצל
מירה. קראתי עד מאוחר בלילה.
19.2.38 שבת. מצירת ענף שקדים. צבעי מים. לא מספיק
טוב. הרבה אורחים. מירה, אחי עם המשפחה
באים מרחובות.
21.3.38 גומרים עם התנור. אני עוזרת לסגור אותו. צלמת
באה, צילמה את מהלך העבודה ועבודות בשביל
איזה שהוא עתון. לוקחת המון זמן.
22.3.38 שורפים. שריפה שניה, התרגשות: הסולר לא בא
בזמן. היינו כבר באמצעה שריפה וכמעט ואין סולר
למעלה. סוף סוף הוא בא. הקונוסים נפלו מהר
מדי, האחרון נפל וראינו שהגלזורה עוד לא חלקה.
מזל שיכולנו לראות. המשכנו לשרוף. הרבה לא

4.7.35 עובדים כמו משוגעים. עבדתי על הגלגל. עשיתי
קומקומים למוקה. גמרתי את אלה מאתמול. צד
שני, ידיות. שמתי אנגובה ועשיתי סגרפיטו. קוים
בעיקר.
6.7.35 שבת. ציירתי כל היום. קבוצת תימוניות (שמן) ערבי
יושב ברחוב (מים). בערב מהר סגרפיטו (הקומ-
קומים האחרונים).
7.7.35 ציירתי. התימוניות עכשיו בסדר.
8.7.35 עשיתי ספלים קטנים בלי סוף, משעמם. אבל
ציירתי את יונה, תימוניה יפה העובדת אצל פאולה.
10.7.35 עשיתי צלחות לסרביס.
נסעתי לגבעת ברנר. לאירמה ולודביג¹ אשר רוצים
שנעבור לגבעת ברנר עם בית המלאכה. בזמן
שרצינו אף אחד לא היה מוכן לקבל אותנו. עכשיו
זה קשה ולא רוצים כבר.
11.7.35 צלחות קטנות - אין לזה סוף, שונאת אותם. מירה
חולה וקוראת "שחור ואדום".
12.7.35 אין סבלנות כבר, צלחות, קופסאות וכך הלאה.
בשוק - פרחים, פרות, כל מיני אנשים, הרבה
צבעים. מציירת אחר-כך.

דף מתוך יומן (1937) שחנה כתבה ברצף. גודל 1:1.

ראינו. גשם ורוח - החשמל נפסק. סגרנו.

23.3.38 הוצאנו מן התנור, הכל יפה, שמחה גדולה. רק מי יקנה? - משק בית, אורחים.

14.1.40 באתי מרחובות בבוקר, מצאתי את הדסה, מטאטא ביד, בחוץ ענן אבק והתרגשות גדולה: הגברת, אשת הנציב העליון תבוא עוד מעט. הפעם באה עם הבת וכמה אדונים. הוצאנו מהר מהתנור, למזלנו היו דברים יפים. ראו קרמיקה ותמונות. מצאו שהרבה דברים יפים, קנו מעט. רוצים הכושית הקטנה שלי עם זוגית. חבל עליה.

15.1.40 מצירת הדקור לצלחות-פסח.

16.1.40 עשיתי לוחות לתנור. נתתי קצת צבע ליהודים (פיגורות). עשיתי חלקים לחנוכיות באבניים.

17.1.40 חברתי את החלקים לחנוכיות. צורות שונות. זה די מענין אבל הרבה עבודה.

18.1.40 טילנו קצת בשדות, הדסה ואני, ואחר כך שוב חנוכיות. הדסה עובדת על הגלגל. מנסים צורות חדשות, בוחרים מה שנראה לנו טוב.

23.2.40 הנס², הדסה ואני הלכנו למוזיאון. תערוכה של קסטל. יש דברים יפים. אני חושבת על תערוכה. ארוך הבטיח לעזור לי. ראה את עבודותי.

24.2.40 חשבתי לנסוע לרחובות³, אבל התחלתי פסל ו- התמונה עם החילים האנגלים טרם גמרתי, והנוף והתמונה של הכרכרה לא נתנו לי מנוחה. נשארתי וציירתי. היה גם לתלות כביסה ולכתוב מכתבים.

26.2.40 ממשיכים למלא תנור. שולחים לנו אדם כדי לארוז את הארגזים עם האריחים המצויירים. משלוח לארצות הברית.

28.2.40 גמרתי את התמונה של בית המלאכה (שמן). התנור בוער. הדסה עובדת על הגלגל. אני חותכת סמל בשביל הבקבוקים למיץ שהזמינו. הכנתי חומר, באחת בלילה גמרנו לשרוף, מזמן לזמן היה עשן, מי יודע מה יהיה.

29.2.40 היום שביתה, התנגדות לספר הלבן. אתמול לא יצאנו. אין שום דבר בבית. אבל באו אורחים, נצלו את היום החופשי, דברנו, התוכחנו, לקחתי כמה ביצים ותפוחי אדמה משכנים ואכלנו.

1.4.40 פותחים את התנור. פחדנו נורא, רב הדברים מהתערובת החדשה. בסדר. כל הקערות הגדולות וכדים גדולים שלמים. מתחילים תיכף לשים זוג ולצייר. ארוך בא רצה לעזור אבל אין לו נסיון וזה הולך לאט. עובדים עד מאוחר בלילה.

2.4.40 ממשיכים, ממהרים ומדליקים את התנור בארבע וחצי. האחרים שורפים, אני יכולה לנסוע לתל-אביב לקונצרט של הנס. הוא נגן עוגב: רגר, בך והקומפוזיציות שלו. היו הרבה אנשים, היה יפה, שמחנו.

3.4.40 הייתי בצהרים בבית המלאכה, כולם מלוכלכים, עיפים, המבער לא עובד טוב, הלהבה לא עולה. רצו

כבר לגמור. טוב שהייתי אני רעננה. ישנתי ושחיתי בבוקר בים האהוב שלי. ניקיתי את המבער, התלכלכתי נורא אבל המשכנו לשרוף, 26 שעות! אבל היתה שריפה יפה מאד.

4.4.40 ממהרים, מוציאים מן התנור כשהוא עדיין חם מאד, עד הצהרים הוצאנו וארזנו את הארגז לחוץ לארץ - וההובלה לא באה ואי אפשר למצוא מכונית או משהו. כל החפזון וההתאמצות ללא כלום. מצאתי פרחים יפים מאד, מציירת (בשמן).

17.10.41 עבודה בלי סוף. טוחנים חומר ומסננים. מתחילים לעבוד על האבניים. סרביסים, צורות חדשות, ליקר, תה, מוקה, די יפה.

19.10.41 סוף סוף בא הבנאי בשביל התנור. קשה מאד למצוא מישהו לעבודות ברזל בתנור, ונורא יקר. הוכמ⁴ שוב לא בא.

20.10.41 הבנאי ואנחנו בונים אבל המכונאי לא בא, לא נוכל להמשיך.

21.10.41 גשם, שמים נפלאים. התנור עומד לא גמור. מכינים חומר, נסיונות לתערובת חדשה, לגלזורות. בעצם יפה מאד בבית המלאכה. הרבה דברים חדשים - אבל אין תנור!

1.11.41 מציירת את קירות בית המלאכה. נושאים מ- העבודה. נדמה לי טוב.

4.11.41 סוף סוף המכונאי בא. הכל לא נכון. צריך לשנות. להביא עוד שמוט, לוחות, פועל חדש! בית המלאכה מלא סחורה - אין תנור!

13.12.41 פורקים את התנור, שריפה ראשונה אחרי התיקון הגדול. לגמרי לא שוה, מה עכשיו?

11.11.53 מתחילה הכנות לתערוכה ברחובות בבית נכט.

14.11.53 פתיחת התערוכה. חתוכי עץ של שטיינהרט, קרמיקה, בעיקר פסלים שלי. נחמד וקונים הרבה.

3.3.54 קונים ולוקחים את הדברים לשוק אמהות עובדות. חשבונות בענין מס מותרות זה בלי סוף.

13.4.54 הלכתי לכל מיני חנויות במושבה לאסוף קש. ארזתי את הארגזים בשביל טרקלין האמנות בחיפה לתערוכה ובשביל הטריאנלה במילנו.

28.8.55 אורי עובד עכשו פה. טוחן חומר. גרדה ל. באה עם אורחת. נשאר שעות ורצו לשמוע הכל על קרמיקה. הייתי באמצע העבודה. נסיונות לזגוגים והייתי עצבנית ואחר כך עיפה נורא.

* היומן נכתב גרמנית. קטעים תורגמו על-ידי חוה עצמה.

1. אחיה וגיסתה של חוה.

2. אחיה המוסיקאי.

3. למשפחת אחיה.

4. הוכמ - מכונאי.

חוה סמואל-הציור כבסיס

נורה כוכבי

למרות שאת מיטב שנותיה, מרצה וזמנה, הקדישה חוה סמואל ליצירת עבודות קרמיקה, היא רואה עצמה באופן בסיסי כציירת. ראשית חינוכה האמנותי בציור ובגרפיקה, ובמשך כל חייה לא חדלה לעסוק ברשום, אקוורלים, שמנים וחתוכי עץ. גם ההתייחסות אל עבודת הקדרות יצאה מנקודת ראותה של ציירת, למרות שכל הכלים שיצרה שמושיים, פשוטי צורה ומיועדים ליום יום.¹ כדבריה של חוה - בד בבד עם עיצוב צורת הכלי צמח רעיון הציור שיהא עליו. כלומר, הצורה בעצם הוכתבה על ידי המשטחים, הקמורים או העקולים שינוצלו לרעיון ציורי כלשהו. שלוב זה הוא שמקנה שלמות אורגנית לעבודותיה.²

הבסיס הציורי אצל חוה מצוי לא רק בקדרות אלא אף בחלק מקירות הקרמיקה הגדולים והפסלים שלה. הגם שלפסלים נוכחות נפחיות, ולעתים אף מונומנטליות, כמעט אף פעם לא נעדר מהם אלמנט הצבע. הם לרוב מזוגגים בצבעים אחדים ולעתים אף מעוטרים.³ הוא הדין בתבליטים. למעשה הבלט לרב נמוך מאד, ולעתים לא קיים כלל, אלא רק כקו מתאר התוחם את הצורות (תמונה 1). אין הסתמכות על צללים הנובעים מרצודי אור בשקעים ובליטות, אלא טפול במשטחים באמצעים ציוריים.

ידועות דוגמאות רבות בהסטוריה בהן היו יוצרי הכלים ומי שצייר עליהם - אנשים שונים. בכלים יווניים אנו מוצאים חתימה כפולה, של הקדר ושל הצייר. אמנים כפיקסו ומירו נעזרו באופן נרחב בקדרים מקצועיים ליצירה בחומר, ואילו הם עסקו בעיקר בציור שעליה. במקרים אלה השתלט הציור על הכלי ונגן כנור ראשון. תופעה זו לעולם אינה קיימת אצל חוה סמואל. הציור והכלי שוים בערכם ומתמזגים למקשה אחת. הציור לרוב תופש חלק קטן בלבד של הכלי, לעתים אף מזערי (תמונות 19, 20, 23) אך מקומו נבחר בקפידה. לעתים קרובות, דוקא מדותיו הקטנות, כשסביבו משטחים גדולים ריקים, מדגישים אותו ביתר שאת, כעין נקודת מוקד בתוך המסגרת הגדולה - היא צורת הכלי. יש וקיימת מסגרת בתוך מסגרת, כשצבע או זוג אחר תוחמים באופן חפשי את הציור (תמונות 24, 25) ואז הכתם כולו יוצר קומפוזיציה במסגרת קוי המתאר של הכלי. פעמים תופש הציור את הכלי כולו, בעיקר כשמדובר בצלחות, ואז הוא מתואם לצורה העגולה וזורם בתוכה (תמונה 22). לעומת זאת כשהכלי גבוה וצר נבחר נושא שניתן לבטאו בקומפוזיציה אנכית, כמו למשל - דמות בודדת של נער מחלל. (תמונה 21). דוגמה יפה להתאמת הציור לצורת הכלי היא בחירת נושא שיש עמו תנועה, המופיע כ"אפריז" סביב כד. ציור שיירת חמורים ואיש נוהג בהם (תמונה 23) יראו כדמויות בתנועה מתמדת, הסובבות סחור סחור ולעולם לא תעצורנה, כאילו ממשיכה השיירה את תנועתו הסבובית של הכד על גלגל היוצרים.

הציור על הכלי נעשה ע"י חוה באופן ספונטני, "אלה-פרימה", לעתים במכחול (תמונות 29, 30) לעתים בפיפטה (תמונות 25, 26) ולעתים בחריטה (תמונות 21, 22). אין זה אומר כמובן שלא

קדמה לכך עבודת הכנה מרובה. יעידו על כך מאות הרשומים שנעשו קודם לכן מן הטבע (תמונות 32, 34).

בתהליך העבודה היו תמיד שעות מוקדשות ליציאה החוצה, אל הטבע, לרישום מתוך הסביבה הקרובה, הצמחיה, הדמויות הססגוניות, הנוף. כל אלה נאספו בתיקי העבודה ונאגרו בזכרון וביד המאומנת והופיעו אחר כך על הכלים, בטריות, במשיכת מכחול אחת.

נושאי עבודתה של חוה מתחלקים לשתי חטיבות: נושאים מתוך הסביבה הקרובה הכוללים טבע ודמויות עממיות, ונושאים מהתנ"ך והמסורת היהודית.

כמו אמנים רבים אחרים שהגיעו ארצה בשנות העשרים והשלושים התרשמה גם חוה מססגוניותו של המזרח. "כמו כולם גם אני נמשכתי בהתחלה אל הדמויות המזרחיות".⁴ שוק העיר העתיקה בירושלים, שכונת התימנים "שיבת ציון" שב-גבולה התישבה וחיה שנים רבות בראשון, וכן ערביי הסביבה שהגיעו לימי שוק למושבה - שמשו עבודה חומר עשיר. מתוכם צמחו רועים מנגנים בחליל (תמונות 13, 21), נערה - רועת כבשים (תמונה 28), דיגים אווזים ברשת (תמונה 17), נשים בשוק (תמונה 43), אנשים בעבודות חקלאיות שונות (תמונה 5), שיירות של חמורים וסוסים. נושאים אלה טופלו בציור על בד ועל נייר, בציור על כלים, בפסלים ותבליטים.

הפסלונים הקטנים עשויים בטכניקות שונות, ביצירה על אבנים ובפיסול חפשי, כשאת הטובים שבהם הפכה חוה לסדרות שנוצקו בתבניות. נאמר על פסלונה שהמשיכו את המסורת העתיקה של יון ובעיקר זו של פסלי טגרה.⁵ ואמנם, היותם עשויים חרס צבוע, קטני מדה, ובעיקר העובדה שאין הם עוסקים באמנות "נעלה", הירואית, אלא בדמויות הווה, לבושות בבגדי התקופה, עם שמץ הומור וקלילות - מצדיקים השואה זו.

לקבוצת הנושאים העממים שייכות גם דמויות בעלות אופי יותר אוניברסלי שעברו מדה מסויימת של הפשטה. כמו זוג הרוקדים (תמונה 24) דמויות בסירה (תמונה 25)⁶ או דמות בודדת כמו "נערה ברוח" (תמונה 21).

נושא חוזר שנראה כי התפתח מתוך טפוזי הסביבה הוא הפרש. הסוס המוביל עגלת חציר, או פרש בודד הנושא משא כלשהו לשוק התפתחו והיו לפרש הקלאסי. הסוס כחיה אצילית, כנושא על גבו מנהיג, גבור, כסמל למעמד וכח, מופיע ביצירה של חוה, בהקשרים שונים. בציור על כד (תמונה 29) כפרש בודד, או מתורגם לנושא התנכ"י של "ככה יעשה לאיש" (תמונה 33). פעמים, גם כשבנושא מתבקש עיצוב עממי כמו בתבליט הכניסה למרתפי היקב (תמונה 3) צץ ועולה הסוס האצילי. למרות שהסוסים במקרה זה מובילים עגלה עמוסה סלי ענבים - הם נראים כשועטים בהפודרום.

ישיבתה של חוה בשולי פרדסים, בתוך הטבע, הובילה אותה להתבוננות קרובה בצמחיה. פרחי בר היו נושא לרשומים יום יומיים (תמונה 32) והופיעו אחר כך על כלים (תמונה 31). חיות ועופות למיניהם עוררו את ענינה, ומצאו דרכם לציור על צלחות (תמונה 7) או על אריחי קיר (תמונה 26).

חטיבה דומיננטית ורחבה ביצירתה של חוה מוקדשת לנושאים תנכיים. שורשיהם של אלה בבית אביה שהיה רבה של אסן

במשך ארבעים שנה. היא מספרת: "בשנת 1913 נבנה באסן בית כנסת גדול, היפה ביותר בגרמניה. אבי, לא זו בלבד שהיה מיסדו, הוא גם עבד עם הארכיטקט, וחקר עמו פולקלור יהודי עבור האורנמנטים הרבים שבבנין. האטליה של הארכיטקט היה בביתנו, וכך אנחנו, ארבעת הילדים, גדלנו יחד עם המבנה. אהבנו את הבית היפה וידענו על פה את כל סמליו".⁸ בית האב הטביע חותמו הרוחני. ממנו עלו וצמחו ספורי התנ"ך והיו לחלק בלתי נפרד מעולמה: "בערבי יום ששי לא היה איש מאתנו, הילדים, יוצא מן הבית, שהרי חלילה היה מלהחמיץ את החוויה. אחרי התפילה וארוחת ערב שבת חגיגית, היינו נשארים שעה ארוכה סביב השולחן ואבא היה מקריא לנו מן הספרים. פעמים היה קורא משירת תור הזהב, מספורי המקרא, או מן ההגות היהודית החדשה".⁹

נראה שהמאפיין את הנושאים התנכיים שנבחרו ע"י חוה הוא ספורים המבטאים מאבק. מאבק בין שמים וארץ, בין רוחני לגשמי, בין הזיה למציאות. כל אחד מהמאורות נבדק בגרסאות אחדות, השונות זו מזו בעצובן ובמשמעותן. חלום יעקב בגרסה אחת (תמונה 6) מובא בקומפוזיציה סגורה, הרמטית, כשהמלאכים הענקיים¹⁰ כמעט דורכים מאימים על יעקב, ובכך מדגישים את "מה נורא המקום הזה" ואת החרדה בפני ההתגלות האלוהית. לעומת זאת בגרסה אחרת (תמונה 7) הקומפוזיציה פתוחה ואורירית, הסולם מוצב אלכסוני בין שמים וארץ והמלאכים נראים כמי שמביאים עמם בשורה,

כמי שפותחים "שערי השמים". אבחנה זו אפשר לעשות אף בגרסאות השונות של מאבק יעקב במלאך. נושא זה חוזר ועולה פעמים אחדות, בבחינת "כל אדם ומאבקו" או "כל אדם והמלאך שלו". יש והמלאך נראה כחומה בצורה ובלתי חדירה (תמונה 8), ויעקב, שסערת רוחו ומצוקתו מודגשים בגלים האלכסוניים העזים החוצים אותו, צפוי למאבק איתנים. בתבליט אחר - המלאך מרחף, מרומז יותר, ואילו יעקב איתן ובוטח (תמונה 9).

דוד המשורר - מנגן בפני שאול האוחז בחנית - מופיעים בציור על צלחות (תמונה 36). דוד הנער הקטן, שנלקח מאחורי הצאן, ניצב בנוף פסטורלי מול גלית הענק וצבאותיו, בתבליט מלא חן והומור (תמונה 4). במקרה זה נתפש הנושא כספור עממי¹¹ ולא כמאורע "הסטורי" כבד משמעות וחשיבות.

קבוצה נוספת מספורי התנ"ך ביצירתה היא סדרת ציורים בנושאים הקשורים במים. ציורים אלה נועדו לכיורים לנטילת ידים בבית כנסת באסן, ומכאן ההקשר. משה בתיבה על שפת היאור, יונת הבשורה בפתח תיבת נח, ויונה הנביא נפלט מבטן הדג. שלשה סיפורים דרמטיים המובאים ברגע הסיום הטוב ומעוצבים באפוק.

אפוק הוא אולי התכונה המאפיינת ביותר את כל יצירתה של חוה. "בטויה מונמך מרצון, מתוך צבעוניות פסטלית כמעט. אין זעקות או צהלות בקול רם. הבטוי חרישי קמעא כאילו מעומעם במכוון אך עמוק וחמים. מגעו ישיר ובלתי אמצעי".¹²

הערות:

1. בראיון שהתפרסם ב"הארץ" 1957 "קוסמת ליד האבנים" אמרה חוה למרים אורן: "קודם כל צריך הכד להיות כד". על דברים אלה חזרה בהזדמנויות שונות, ובעיקר לנוכח כלים מעוותי צורה שהתרוקנו מתכנם השמושי. בבית המלאכה "כד וספל" יצרו חוה וחברותיה מערכות אוכל, קנקנים, ואף "מקררי חמאה". פריטים אלה מופיעים בפרסומים שהוציאו.
2. מיטיב לתאר את שליטתה של חוה בטכניקות זגוג ועטור אורי בושביץ, בקטלוג מוזיאון הארץ 1967, שנכתב לרגל תערוכתה שם: "סגולתה של חוה סמואל הקדרית בכך שאינה נרתעת מן הקשוט הצבעוני. לפי שהיא ציירת וקדרית כאחת, היא נמנית עם המועטים בארץ, ובמשך שנים רבות היתה היחידה, שלא הדירה מאמנותה את השמוש בעטורים ובזוג. ולא מפני שיצירותיה היו לוקות בלי קסם הצבע ובלי חן העטורים, אלא מפני שמעולם לא חסרה את כח הדמיון ואת חדות המשחק היוצרת. בידי אמן, אין הצבע נוטל מן החרס את אופיו. הזגוג כדבעי מבליט את הצורה היסודית והעטור רק מתרפק עליה. הזגוג מחזיר לחרס שהתקשה באש הכבשן את הרכות והגמישות שהן סגולות הטיין הלח".
3. לצד אלה, שהם הרוב, קיים אף פיסול בלתי מזוגג, בעיקר ראשים (תמונות 10, 11) אך לעתים אף בנושאים עממיים כמו "אורות התפוזים" (תמונה 12).
4. מתוך מאמר של מרדכי בר־און: "לריח הפרדסים הפורחים, יובל 75 לאמנית חוה סמואל".
5. ראה מאמרו של א. אברהם, "על הפיסול היווני": מבואות, 1.7.54.
6. דמויות אלה וכן הדמות הבודדת שבצלחת השמאלית מזכירות באפין ארכדיה, שמחת חיים, ואף מעלות בזכרון את מטיס.
7. חלק מהעופות מסוגננים ומזכירים ציורים על כלים פלישתיים קדומים (תמונה 30).
8. מופיע בתולדות חיים שכתבה חוה ב־1969. 31.8. כנלוה לתרשימים ששלחה לארה"ב עבור קירות לבית כנסת.
9. מתוך מאמרו של מרדכי בר־און, ראה הערה 4.
10. מלאכים אלה קרובים לפסול גותי, ובודאי נובעים מתוך הזרעים שנטמנו בה בעת עבודתה המוקדמת בפיסול בגרמניה, עם הפסל וויל למרט.
11. כדאי להזכיר כאן שחוה התעניינה גם בספורי הברית החדשה. באחת מפגישותינו, בעת שיחה על הספרים שהיא קוראת לאחרונה ספרה שחזרה לקרוא בברית החדשה. עיקר העניין שמצאה בהם היה בנאיביות וברוח העממית שלהם.
12. מתוך מאמרו של מרדכי בר־און. ראה הערה 4.

1. בראיון שהתפרסם ב"הארץ" 1957 "קוסמת ליד האבנים" אמרה חוה למרים אורן: "קודם כל צריך הכד להיות כד". על דברים אלה חזרה בהזדמנויות שונות, ובעיקר לנוכח כלים מעוותי צורה שהתרוקנו מתכנם השמושי. בבית המלאכה "כד וספל" יצרו חוה וחברותיה מערכות אוכל, קנקנים, ואף "מקררי חמאה". פריטים אלה מופיעים בפרסומים שהוציאו.
2. מיטיב לתאר את שליטתה של חוה בטכניקות זגוג ועטור אורי בושביץ, בקטלוג מוזיאון הארץ 1967, שנכתב לרגל תערוכתה שם: "סגולתה של חוה סמואל הקדרית בכך שאינה נרתעת מן הקשוט הצבעוני. לפי שהיא ציירת וקדרית כאחת, היא נמנית עם המועטים בארץ, ובמשך שנים רבות היתה היחידה, שלא הדירה מאמנותה את השמוש בעטורים ובזוג. ולא מפני שיצירותיה היו לוקות בלי קסם הצבע ובלי חן העטורים, אלא מפני שמעולם לא חסרה את כח הדמיון ואת חדות המשחק היוצרת. בידי אמן, אין הצבע נוטל מן החרס את אופיו. הזגוג כדבעי מבליט את הצורה היסודית והעטור רק מתרפק עליה. הזגוג מחזיר לחרס שהתקשה באש הכבשן את הרכות והגמישות שהן סגולות הטיין הלח".
3. לצד אלה, שהם הרוב, קיים אף פיסול בלתי מזוגג, בעיקר ראשים (תמונות 10, 11) אך לעתים אף בנושאים עממיים כמו "אורות התפוזים" (תמונה 12).

תהליכי העבודה

חזה סמואל

הצבעים הבהירים שמשו לשם ציור על הזגוג, והחזקים יותר לסגרפיטו מתחת לזגוג. לפעמים נתתי גון אפור חום (מנגן), כחול (קובלט), ירוק (נחושת) ע"י כתמים או שטחים על כלים שרופים פעם אחת.

לכלים המצוירים באנגובים השתמשתי בזגוג שקוף:

זגוג מס' 1:

960-1000°C

0.9 PBO 0.4 Al₂O₃ 1.5 SiO₂
0.1 CaO

מיניום 205.6

גיר 10

מוצא 103

קורץ 90

על בסיס זה, שחור יתקבל בתוספת

נחושת 7%

מנגן 7%

כדי לצייר בזגוג, על שטחי אנגוב חשופים, יש להשתמש בזגוג שאינו נוזלי. זגוג אמין, יפה ומתאים לכך הוא:

זגוג מס' 2:

1040°C (אפשר גם גבוה יותר) לבן לא נוזלי

0.6 PBO 0.2 Al₂O₃ 1.6 SiO₂
0.25 CaO 0.3 SnO₂
0.15 Na₂O

מיניום 137.4

גיר 25

בורקס 30.2

קאולין 51.8

קורץ 96.48

טין 50

עם זגוג זה אפשר לצייר בפיפטה, בטכניקה שנראית לי מתאימה במיוחד לציור בזגוג.

דוגמאות של כלים ושלבי עטורם:

צלחת עם דמות רוקדת (תמונה 25). אנגוב מנגן על כל הכלי. אחרי שריפה ראשונה זגוג מס' 2 בשולי הצלחת, כשבמרכז כתם אנגוב חשוף. על כתם זה - ציור בפיפטה באותו זגוג, שריפה שניה.

כד עם שיירת חמורים (תמונה 23). אנגוב ירקרק ושריפה ראשונה. זגוג מס' 2, חריתה בזגוג של פסי רוחב ושל הדמויות. מלוי מקומות החריתה בזגוג שחור ואדום, שריפה שניה.

קערה עם רועת כבשים (תמונה 28): אנגוב מנגן, שריפה ראשונה, זגוג מס' 2 בתוספת בדיל, חריתת הדמויות בזגוג, מלוי החריתה בצובענים, שריפה שניה.

קערה עם נערה ברוח (תמונה 20) אנגוב כחול, חריתה באנגוב, שריפה ראשונה. זגוג מס' 2, אזור המרכז נשאר חשוף, פרט למלוי החריתות באותו זגוג.

קערה עם פרש (תמונה 19). שכבה דקה של אנגוב ירקרק, חריתה באנגוב, שריפה ראשונה. זגוג מס' 2 ושריפה שניה.

באתי מהציור לקרמיקה. התפעלתי מהצורה היפה והנקיה של הקרמיקה העתיקה, אך מה שמשך אותי באופן מיוחד היה הציור על הכלים, ומתוכו שני כוונים שונים לגמרי: ציור סיני, קוריאני ויפני מחד, וציורי אכרים בארצות אירופה מאידך. נסיתי למצוא תערובת חומר, אנגובים וגלזורות מתאימים לטכניקות אלה.

כמו בכל ארצות הים התיכון גם בארץ החומר מלא סיד. הוא מתאים ביותר לזגוג מיוליקה וציור על גבי הזגוג. בשנים הראשונות לשהותי בארץ לא היה כאן חומר מתאים ל-קרמיקה יותר עדינה, שרופה גבוה יותר. החומר הטוב ביותר היה טין מוצא, בצבע אדום יפה, אך צריך לנקותו או לטחון אותו דק דק ולסננו. הוא נמס בערך ב-1020°C-1030°C. כדי להעלות את נקודת התכתו הוספנו עד 13% חול. אפשר היה לקבל חול אדום מחברון, או חול פחות או יותר לבן במקומות בהם בוצעו קדוחי מים. לעבודות גדולות או לפסול הוספנו שמוט עד 30%.

מאוחר יותר מצאו קאולין בנגב (s/5), ועשיתי שלש תערובות:

(א)

4 חלקים s/5

4.5 חלקים מוצא

1 חלק שמוט דק, או 1/2 שמוט 1/2 קורץ

(ב)

6 חלקים s/5

4 חלקים מוצא

0.5 חלק קורץ או חול

(ג)

לדברים שטוחים או גדולים

6 חלקים s/5

4 חלקים מוצא

1 חלק שמוט דק.

תערובות אלה ניתן לשרוף עד 1150°C. אני שורפת לרב שריפה ראשונה 1040°C וזגוגים עד 1000°C.

מיוליקה הוא זגוג המכסה בדרך כלל את החומר לגמרי, בלבן, אך משתמשים גם בצבעים אחרים ע"י הוספת תחמוצות, ואז הזגוג דומה לאמייל. תוצאה זו לא נראתה לי מתאימה מאחר ורציתי שיראו וירגישו את החומר עצמו. הגעתי למטרה זו בשתי דרכים: זגוג חצי שקוף או השארת חלקים מהכלי ללא זגוג, וציור בזגוג על המקומות החשופים.

רב הכלים נצבעים בשלב ראשון באנגובים לפני השריפה. הצביעה נעשית בטבילה או בשפיכה, כשהכלי במצב של קשה כעור (לא יבש!). האנגוב פשוט, ועשוי מהחומר בלבד. מוצא - לאנגובים כהים, ובולקליי לבסיס בהיר. תוספות תחמוצות לדוגמה:

חום כהה 12-15% מנגן

ירקרק 3% נחושת.

תבליטים

1. קיר בנק לאומי רחובות -
קטע, תבליט נמוך, על אריחים
מודולריים, מזוגג,
2.40x7.20 מ' 1956
2. קיר בכניסה למרתפי היקב.
בלט נמוך, מזוגג, ראשון לציון
גובה 6 מ', 1973
3. פרט מתוך קיר מרתפי היקב
4. תבליט דוד וגלית, בלט
נמוך, מזוגג, בית פרטי -
רחובות, 6 מ' רוחב
5. קיר, בית העם, מושב
סתריה. בלט נמוך, מזוגג 2.80
מ' גובה, 1965
6. תבליט, חלום יעקב, מזוגג,
מוזיאון העיר מינכן, 150x75
ס"מ 1947
7. הצעה לתבליט לבית כנסת
בארה"ב, חלום יעקב, 1969
8. הצעה לתבליט - יעקב נאבק
במלאך, 1969
9. הצעה לתבליט לבית כנסת
בארה"ב, יעקב נאבק במלאך,
1969

פסלים

10. ראש אדית סמואל, חומר
שרוף, גודל טבעי, בערך 1930
11. ראש אדית סמואל, חומר
שרוף, 15 ס"מ
12. אורות התפוזים. חומר
שרוף, בערך 40 ס"מ, 1940
13. מחלל דרוזי, חומר שרוף,
מזוגג, יצוק, 28 ס"מ
14. נער מנגן במפוחית, חומר
שרוף, מזוגג יצוק, 24 ס"מ
15. תזמורת כורדית, חומר
שרוף, מזוגג, יצוק, 20 ס"מ,
שנות החמישים
16. נערים רוחצים. פסל מזוגג,
במרכז בריכת דגים, 80-90
ס"מ. מועדון עולי גרמניה,
ראשון לציון (לא קיים יותר)
1940
17. נער דיגים אווז ברשתו.
חומר שרוף, מזוגג יצוק, 37
ס"מ.
18. בשוק בראשון לציון. חומר
מזוגג, יצוק. 28 ס"מ.

ציור על כלים

19. סוס ורוכבו. קערה, חריתה בזוג, 20 ס"מ.

20. נערה ברוח. קערה, חריתה באנגוב, מלוי בזוג. 18 ס"מ.

21. נער מחלל, כד, חריתה בזוג, מלוי בתחמוצת.

22. נשים בשוק. קערה, חריתה באנגוב וזוג. 24 ס"מ.

23. שיירת חמורים, כד, חריתה בזוג ומלוי בפיפטה, 17 ס"מ.

24. זוג רוקדים, קערה, ציור בפיפטה, זוג על אנגוב, 29 ס"מ.

25. "שמחת חיים", צלחות, ציור בפיפטה על אנגוב, 12-13 ס"מ.

26. עוף טורף. ציור בפיפטה על אריח מחומר גס מחופה באנגוב. 15x15 ס"מ.

27. תיבת נח. חריתה ומלוי בזוג על כיור לנטילת ידיים בבית כנסת באסן, בערך 40 ס"מ, 1959.

28. רועת הצאן, קערה, חריתה בזוג ומלוי בצובענים, 20 ס"מ קוטר.

29. סוס ורוכבו, כד, ציור במכחול על זוג, 18 ס"מ, 1967.

30. ברבור, קערה, ציור במכחול על זוג.

31. פרחים על כדים, ציור במכחול על זוג (מימין) 17 ס"מ, ציור בפיפטה על אנגוב (אמצע) 13 ס"מ, שתי הטכניקות לסרוגין (שמאל) 20 ס"מ.

רשומי הכנה

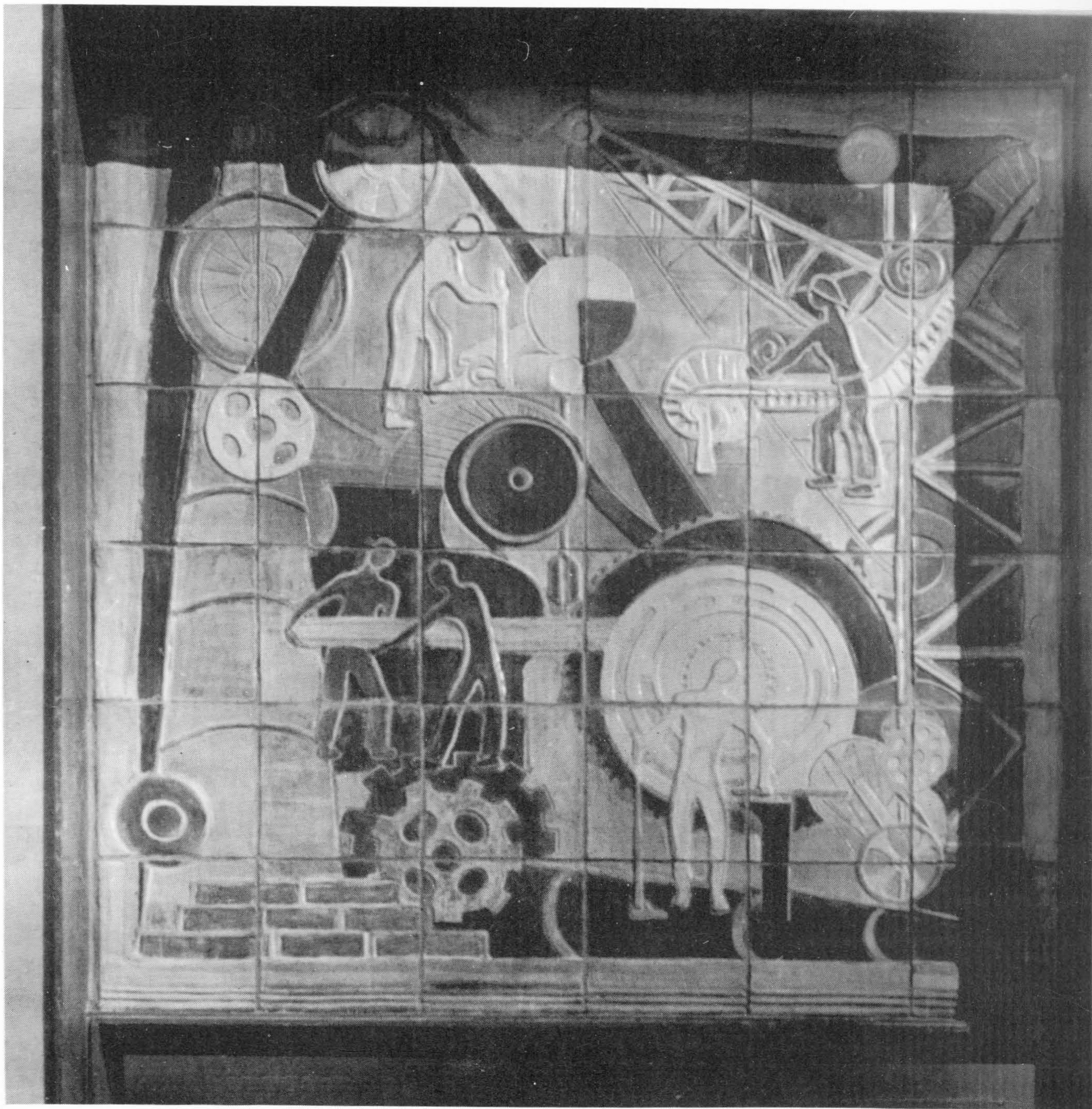
32. פרחי בר. אקווארל.

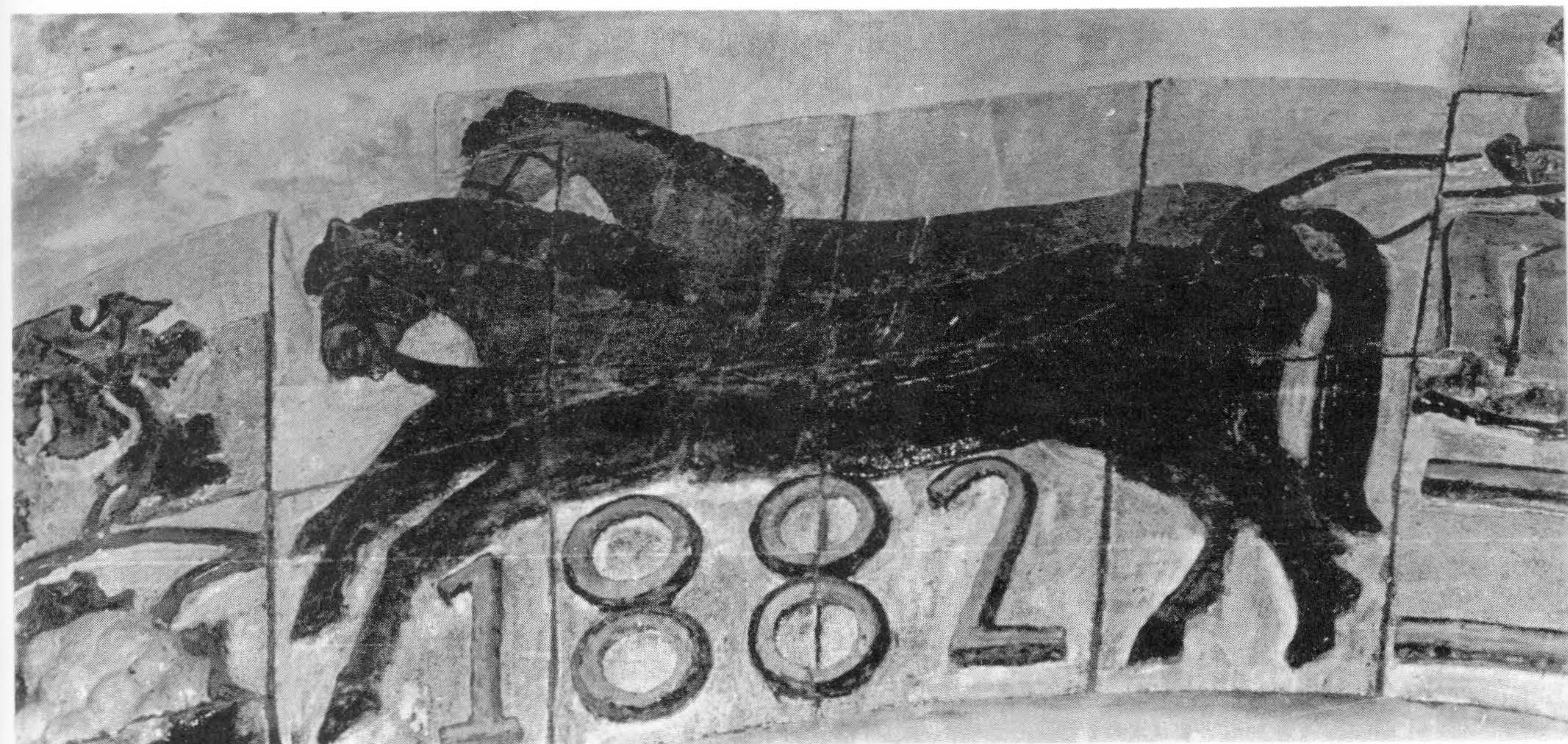
33. "ככה יעשה לאיש", רשום הכנה לפסל. עפרון על נייר, 24x30 ס"מ.

34. נשים בשוק. רשום הכנה לפסל. אקווארל.

35. יעקב נאבק במלאך. רשום הכנה לתבליט. אקווארל. 22x30 ס"מ.

36. דוד מנגן לפני שאול. הצעה לציור צלחות לתעשיה. אקווארל. קוטר 24 ס"מ.

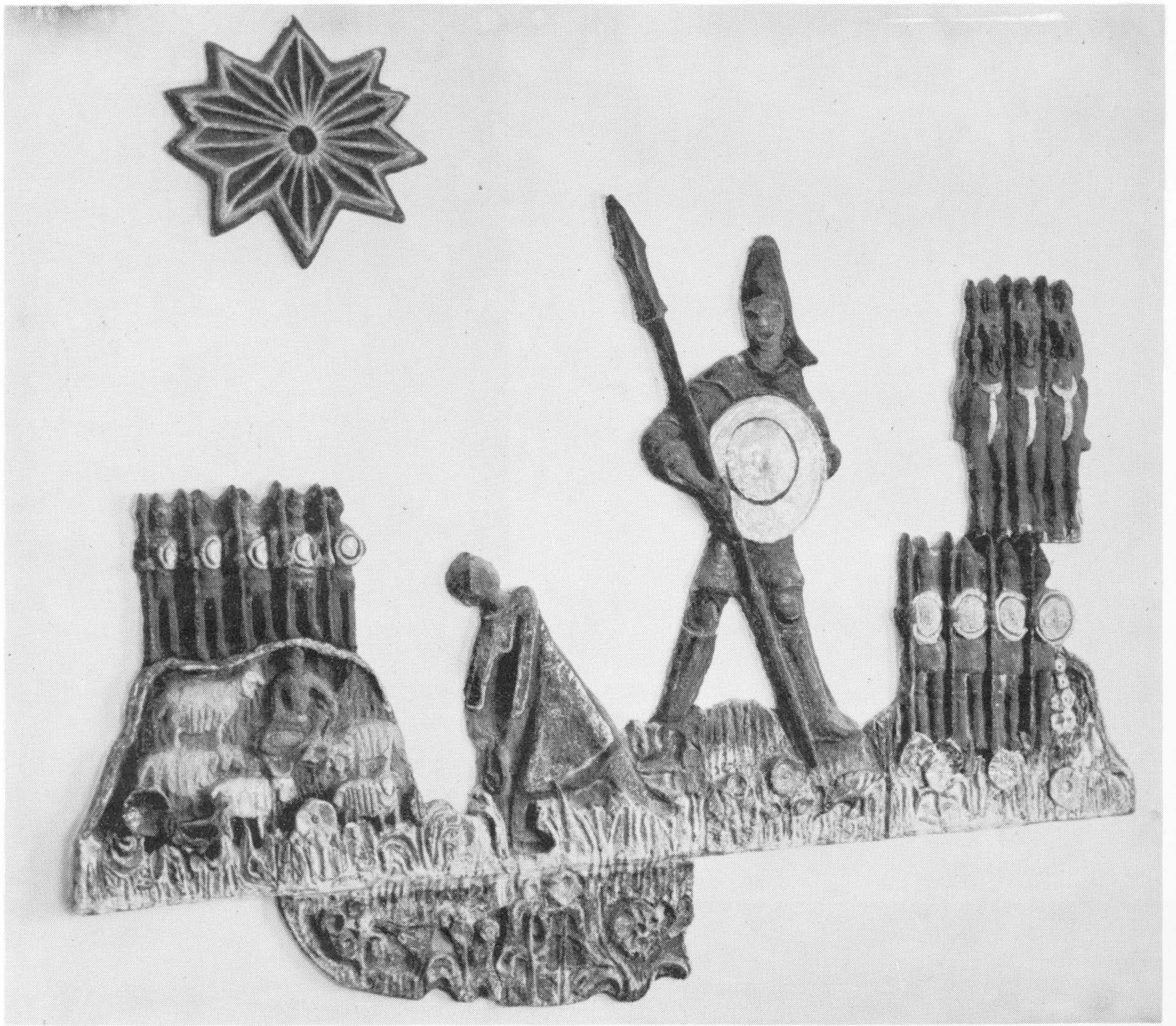

2

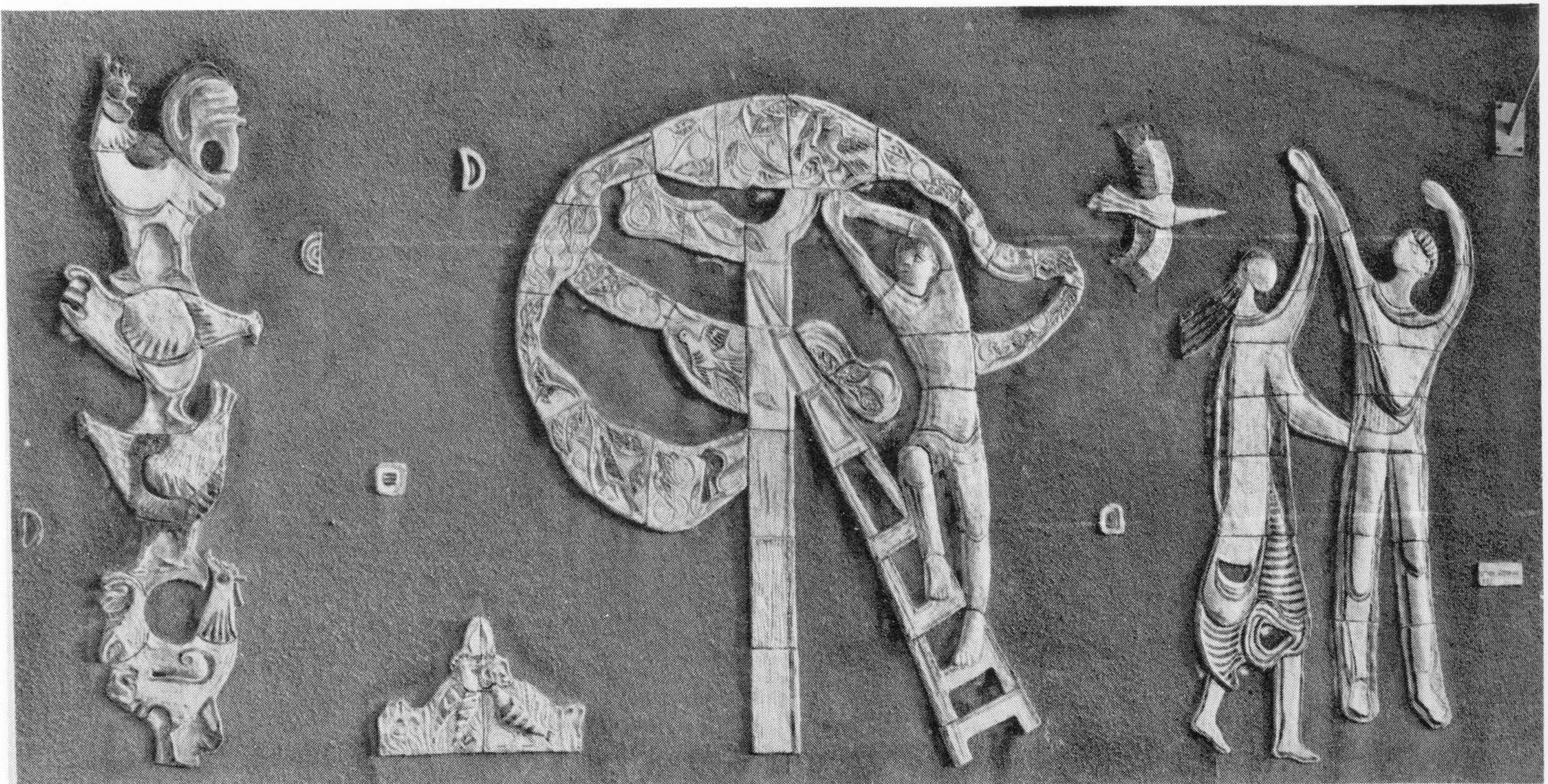
3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

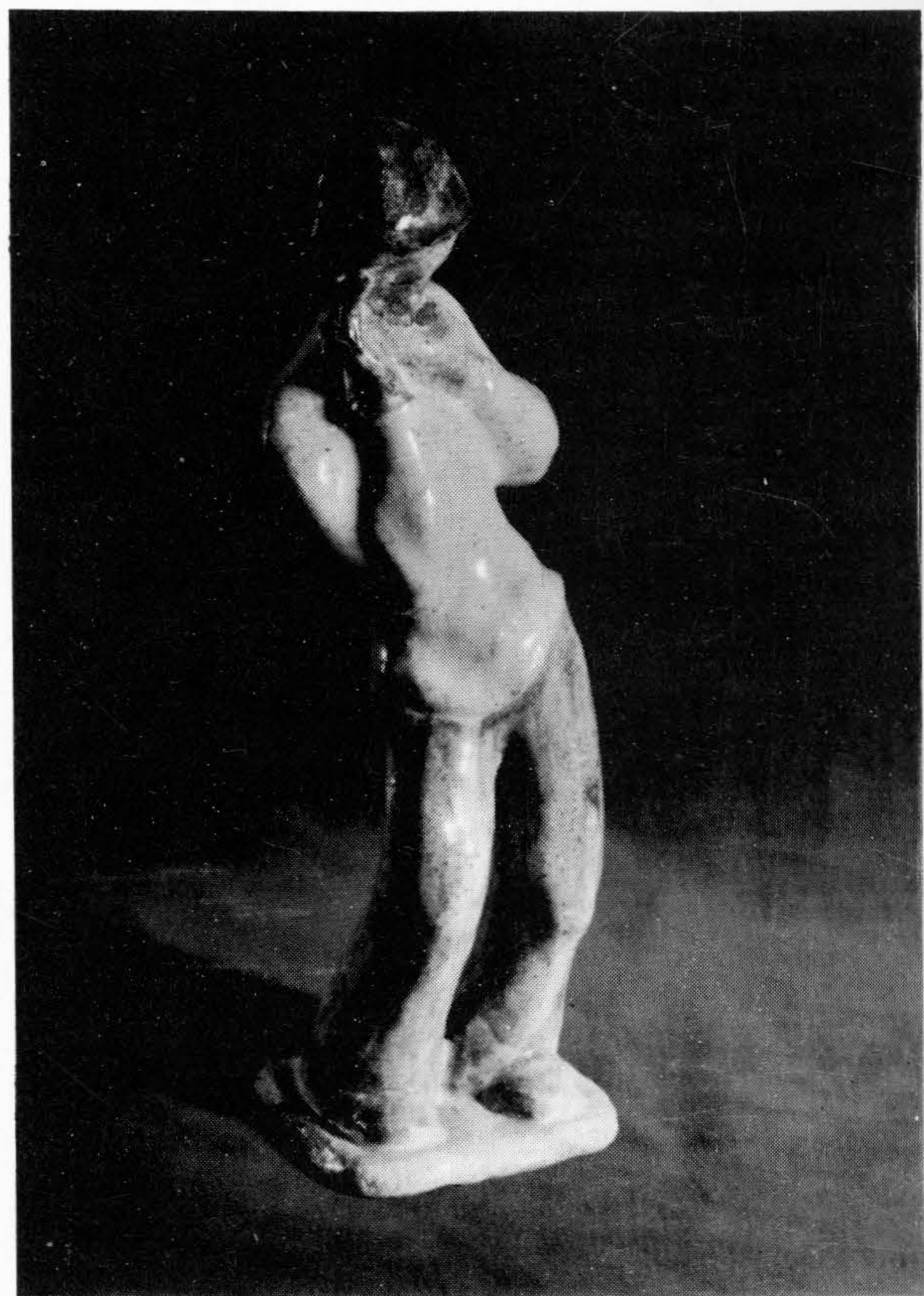

16

15

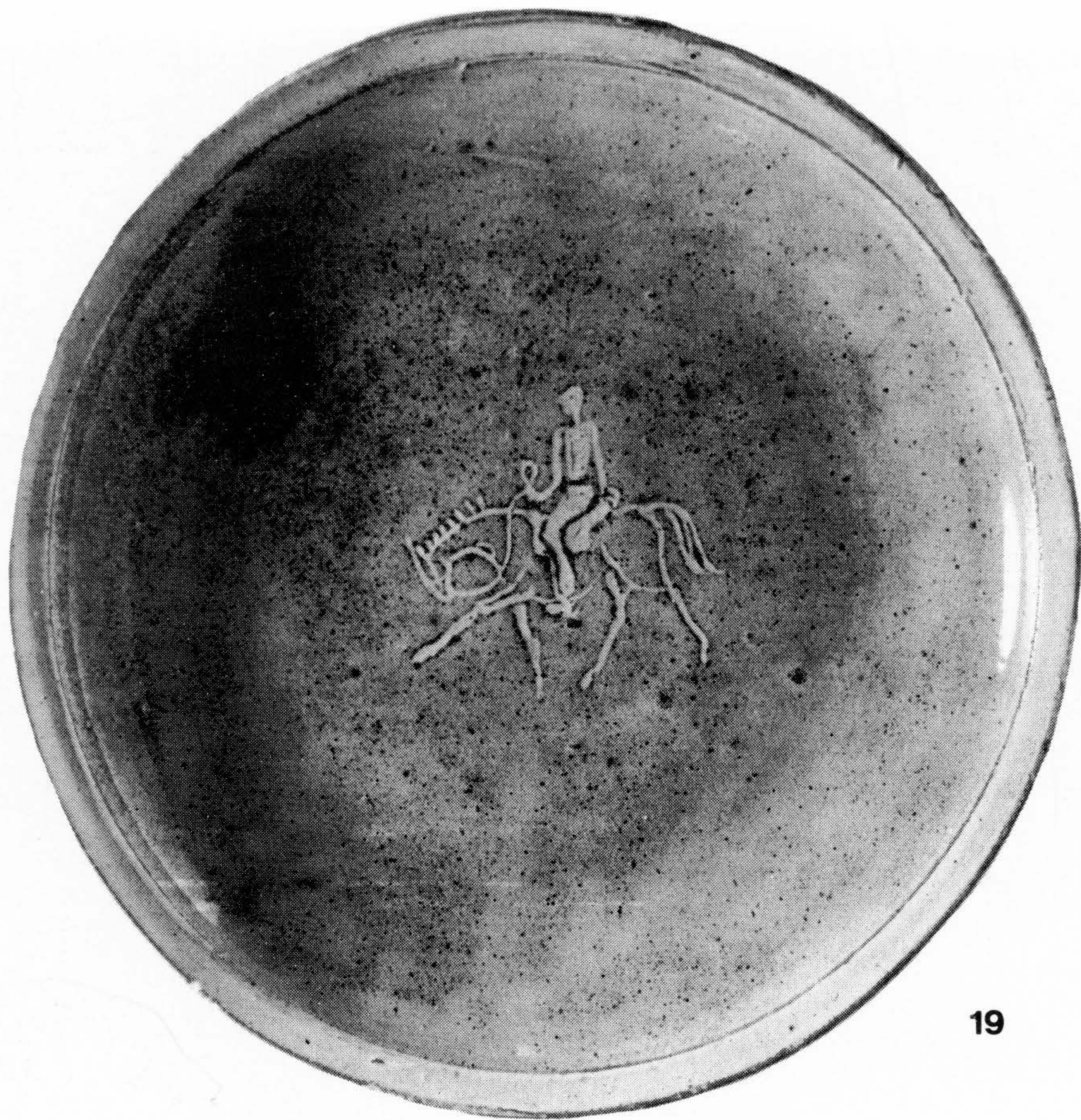
13

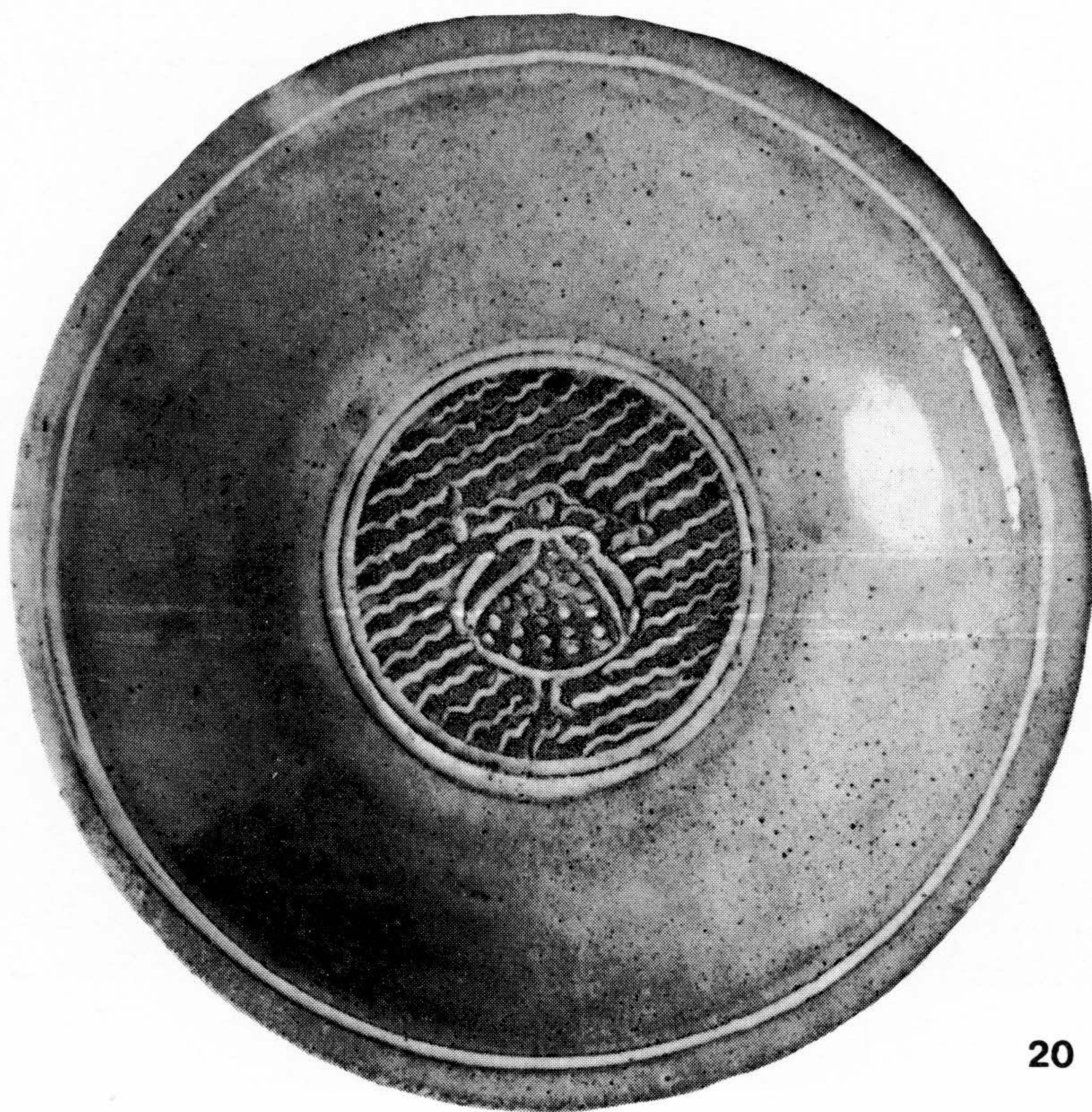
14

19

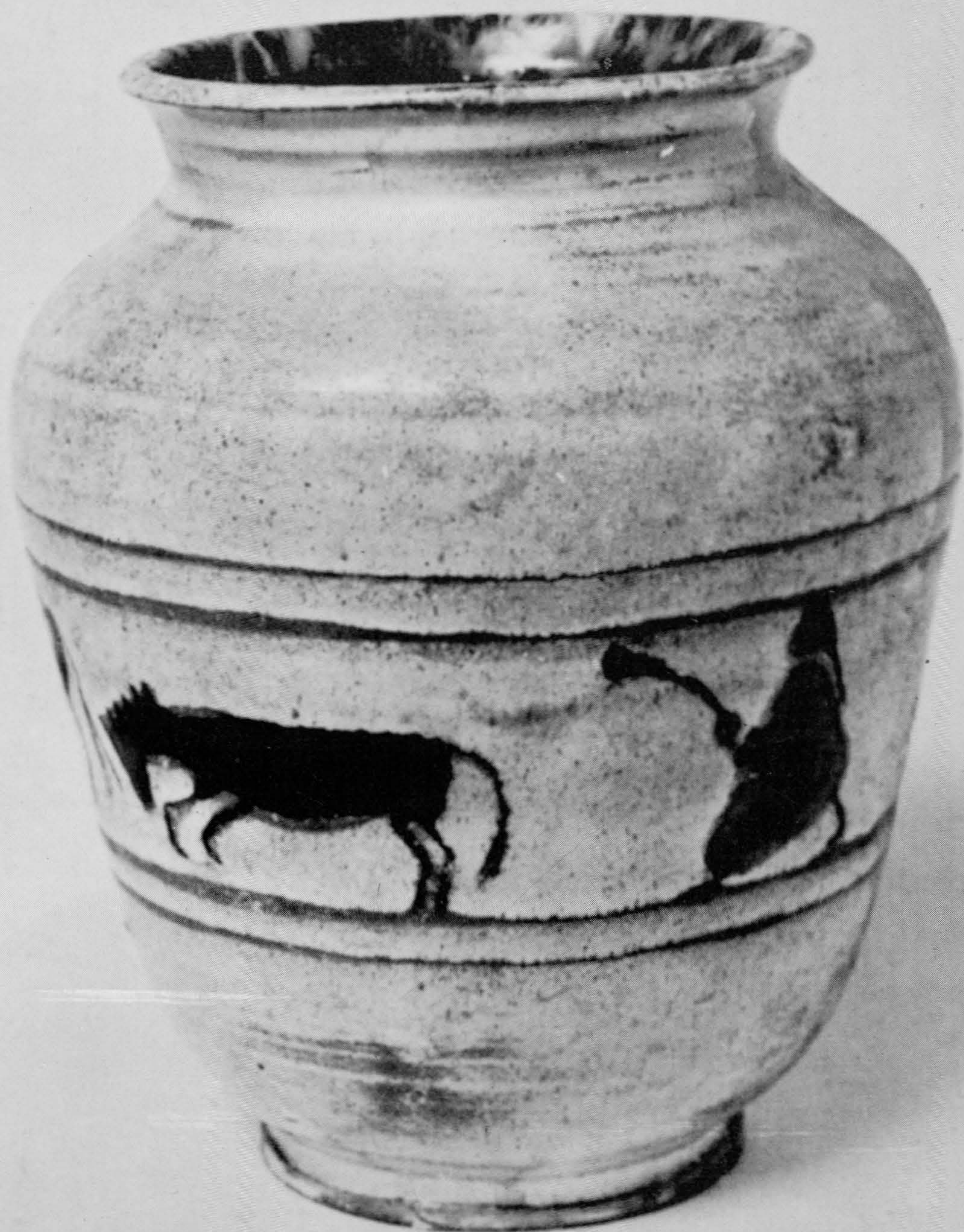
20

21

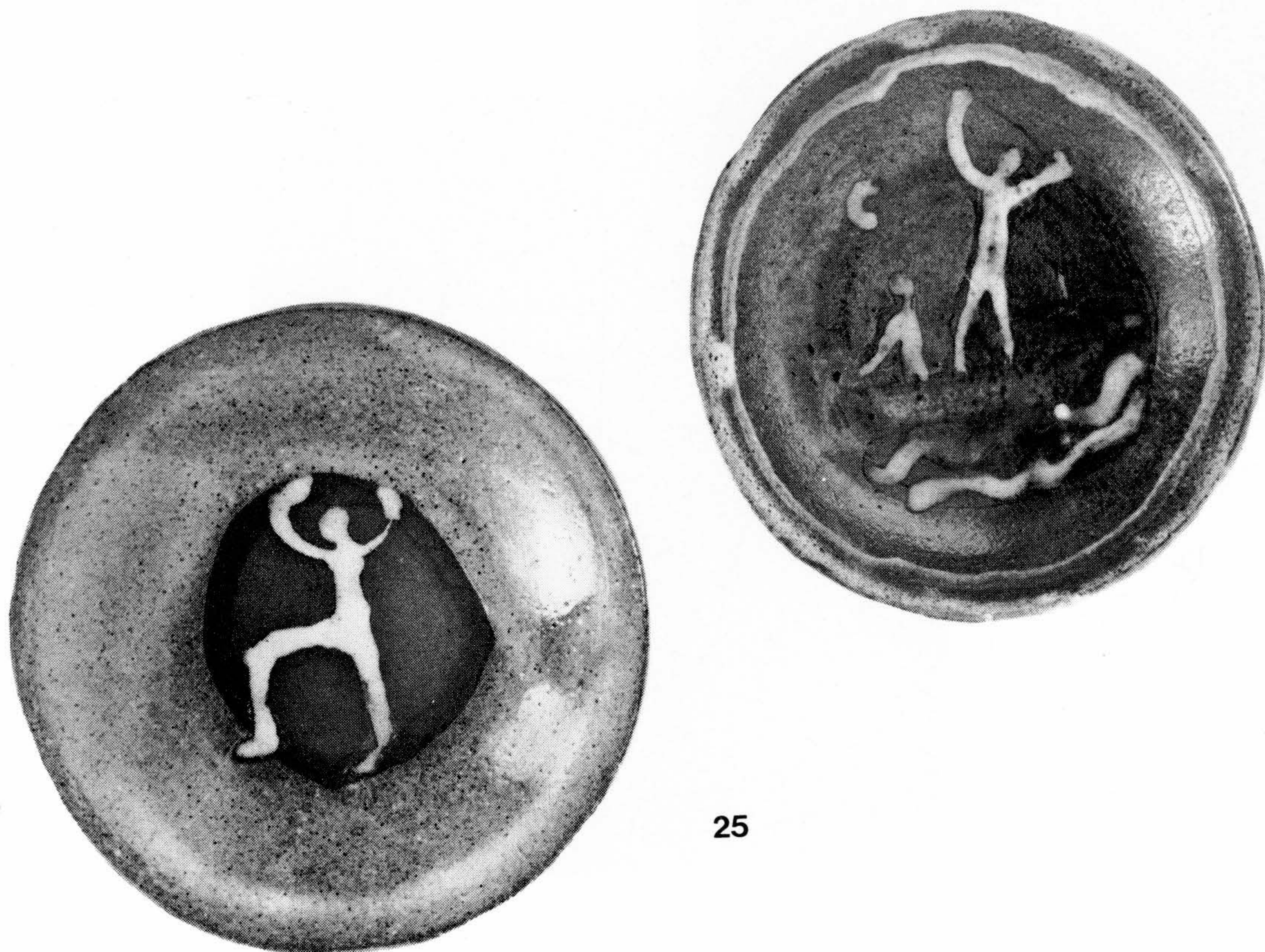

22

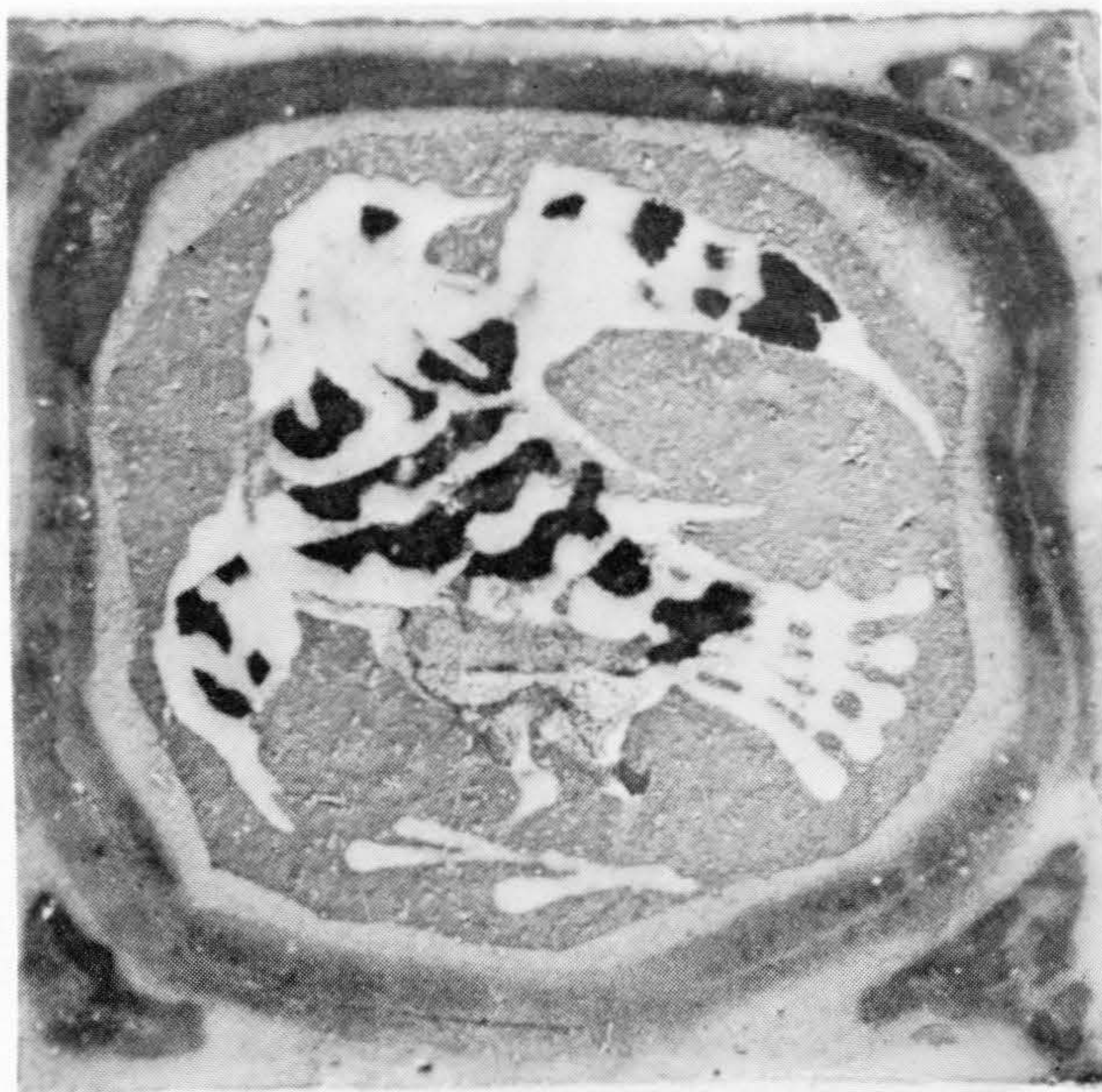

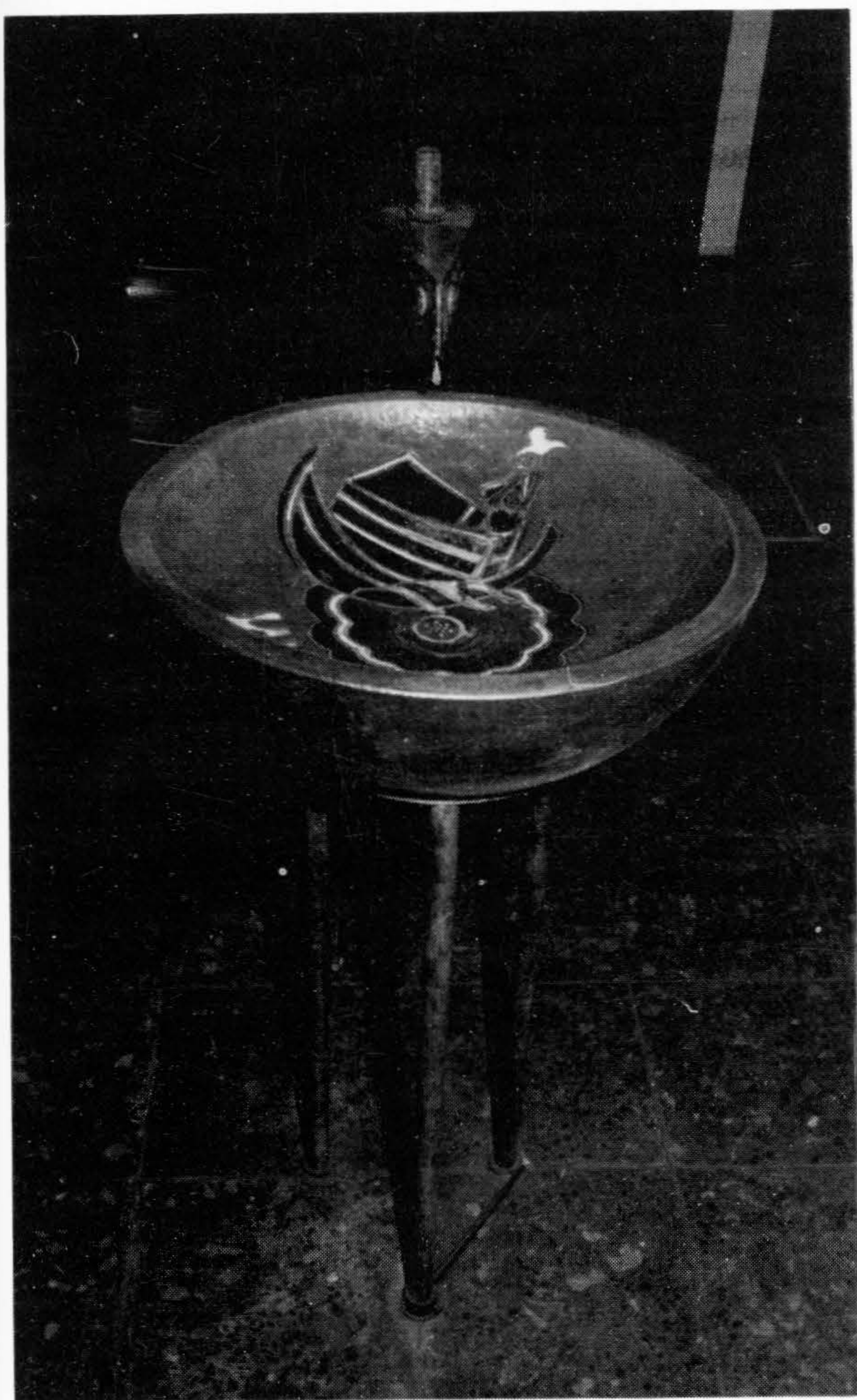
24

25

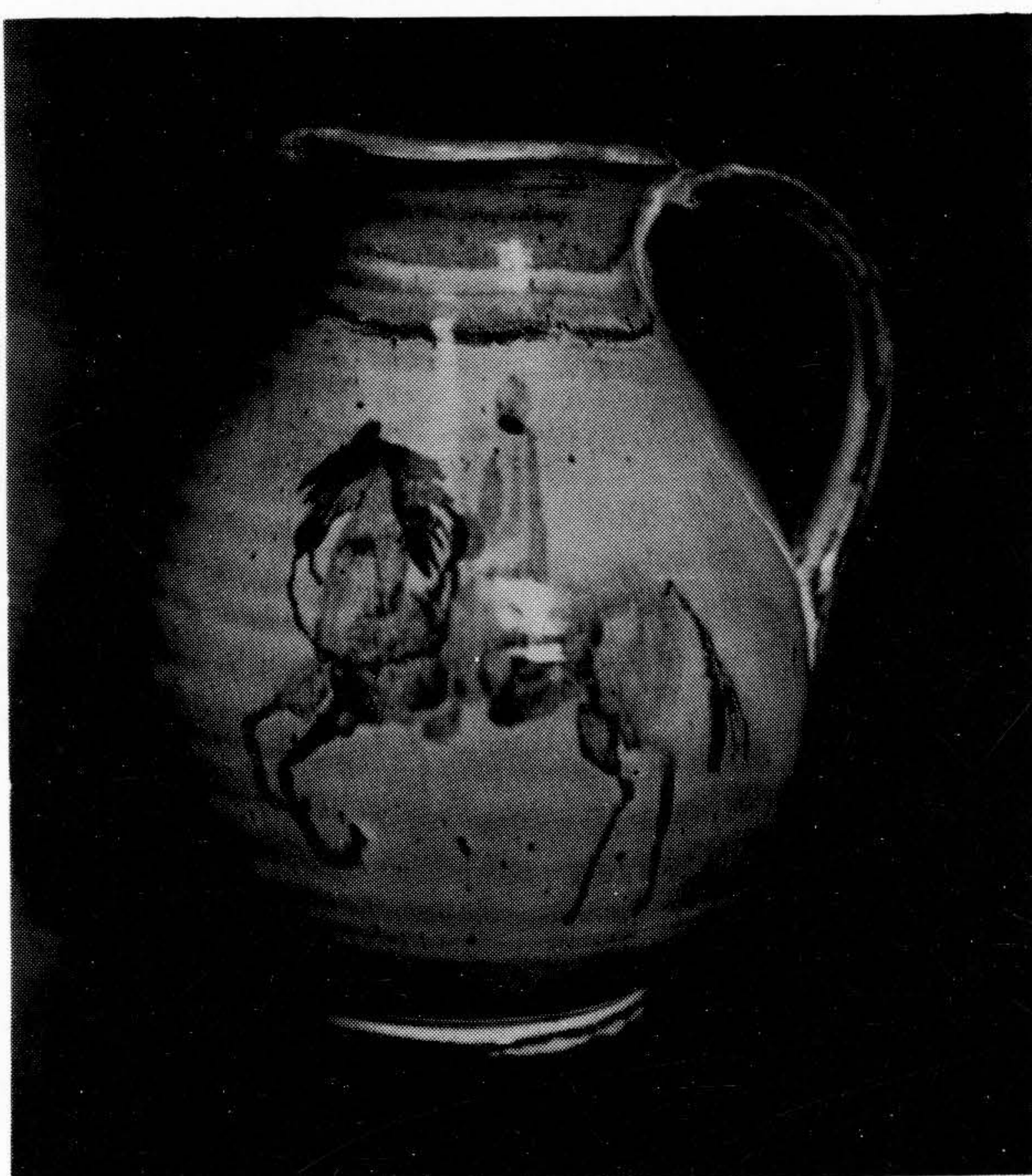
26

27

28

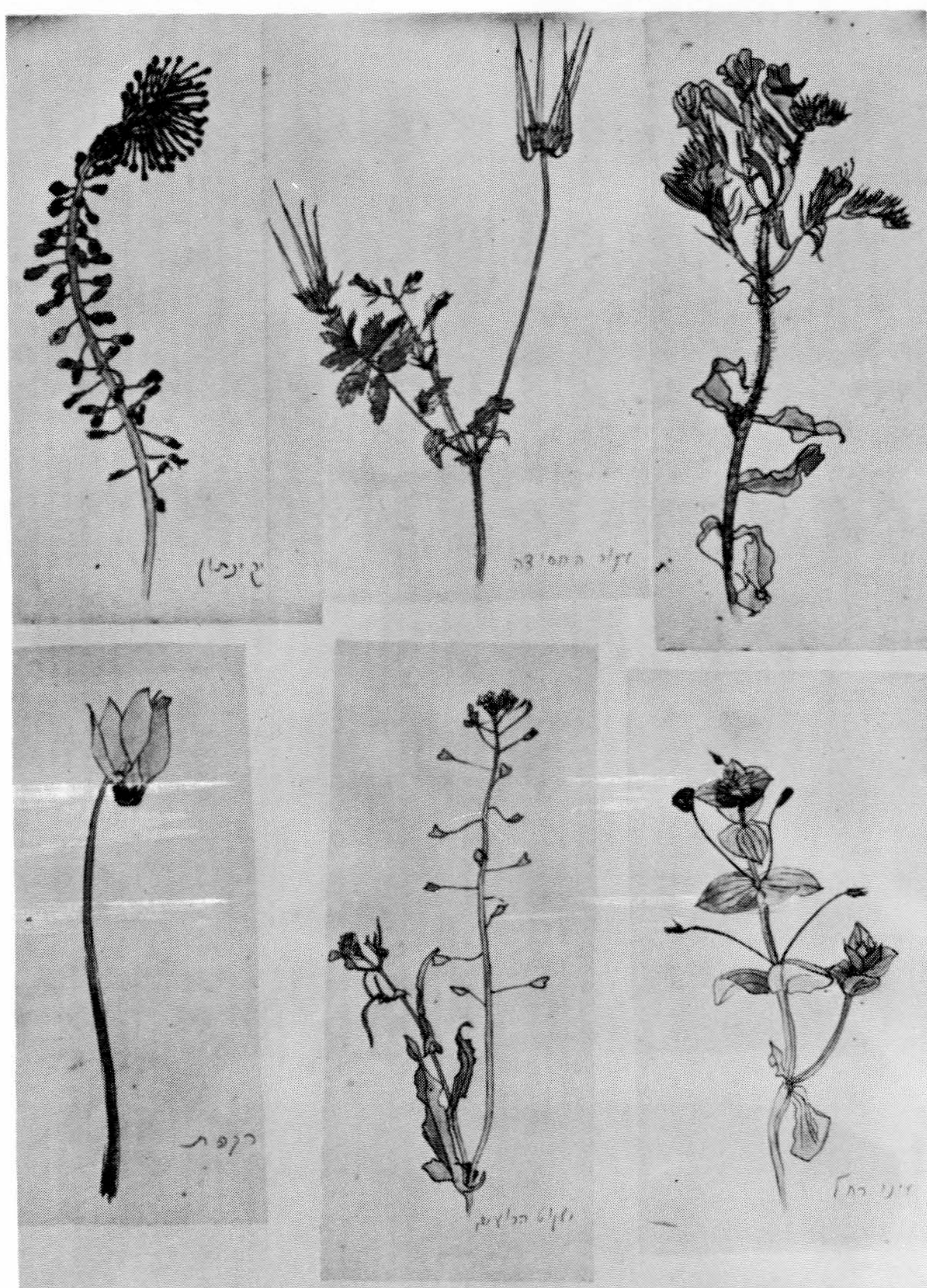

29

31

32

33

34

36

35

